МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

Виконав: студент ІІ курсу,
групи 8.0534-з-1
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Нагорний Павло Володимирович
Керівник: к. психол. н., доцент,
завідувач кафедри психології Губа Н.О.
Рецензент: д. психол. н., професор
кафедри психології Клопота Є. А.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма 053 Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Нагорному Павлу Володимировичу

1. Тема роботи Особливості ціннісно-смислових орієнтирів та ставлення до екологічних проблем у студентської молоді

керівник роботи Губа Н.О. к.психол.н., завідувач кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «02» 10 2025 року № 1392-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: здійснити теоретичний аналіз сутності ціннісно-смислових орієнтирів особистості та їх ролі у життєвій регуляції; розкрити місце екологічних цінностей у структурі ціннісно-смислової сфери студентської молоді; провести емпіричне дослідження ціннісно-смислових орієнтирів та екологічних установок студентської молоді; виявити особливості взаємозв'язку між ціннісно-смисловими орієнтирами та ставленням до екологічних проблем; запропонувати модель тренінгу розвитку екологічної свідомості.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці, 14 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Губа Н.О., доцент		
Розділ 1	Губа Н.О., доцент		
Розділ 2	Губа Н.О., доцент		
Висновки	Губа Н.О., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2025 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2025 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2025 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-серпень 2025 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2025 р.	Виконано
6	Передзахист	жовтень 2025 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2025 р.	Виконано

Студент _____ П. В. Нагорний

Керівник роботи _____ Н. О. Губа

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ Г. В. Коваль

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 61 сторінка, 2 таблиці, 13 рисунків, 50 джерел, 1 додаток.

Об’єкт дослідження – ціннісно-смислова сфера студентської молоді.

Предмет дослідження – особливості взаємозв’язку ціннісно-смислових орієнтирів і ставлення до екологічних проблем у студентської молоді.

Мета роботи – комплексно дослідити особливості ціннісно-смислових орієнтирів і ставлення до екологічних проблем у студентської молоді та визначити характер взаємозв’язків між ними.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що у студентів з вираженими екоцентричними установками та екологічно орієнтованими диспозиціями в ціннісно-смисловій сфері переважають гуманістичні, духовно-естетичні та просоціальні орієнтації, тоді як для студентів з антропоцентричними установками характерне домінування прагматичних і егоцентрично-владних цінностей. Прогнозується, що існують стійкі типи поєднання ціннісно-смислових орієнтацій і рівня екологічної свідомості у студентської молоді.

Методи дослідження: загальнонаукові (аналіз та синтез, порівняння, абстрагування, індукція та дедукція, діалектичний, монографічний), додаткові психологічні (тестування), статистичні (описові статистики, кореляційний аналіз, кластерний аналіз), графічні (гістограми, таблиці).

Наукова новизна полягає в уточненні психологічних особливостей взаємозв’язку між ціннісно-смисловими орієнтирами та ставленням до екологічних проблем у студентської молоді.

Галузь використання: робота практичних психологів, кураторів академічних груп, викладачів, фахівців освітніх установ.

ЦІННОСТІ, ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ОРІЄНТИРИ, ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ, ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ, ЕКОЛОГІЧНА УСТАНОВКА, ЕКОЛОГІЧНА ДИСПОЗИЦІЯ

SUMMARY

Nahornyi P. V. Peculiarities of value-semantic orientations and attitudes toward environmental issues among university students.

The qualifying work consists of Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References (50 items, 4 of foreign origin), 1 appendix on 6 pages. The qualifying work volume is 73 pages long, 61 of them – main text. There are 2 tables and 13 illustrations.

The qualifying work gives a comprehensive analysis of the value-semantic sphere of student youth and examines the relationship between value-semantic orientations and attitudes toward environmental issues. It substantiates the relevance of the topic, defines the key concepts, and presents the theoretical and empirical basis of the study.

The research object: the value-semantic sphere of student youth.

The research subject: the specific features of the relationship between value-semantic orientations and attitudes toward environmental issues among student youth.

The research goal: to comprehensively investigate the features of value–semantic orientations and attitudes toward environmental issues among student youth and to determine the nature of the relationships between them.

The research tasks are:

– to analyze theoretical approaches to understanding value-semantic orientations of the individual and to determine their psychological structure;

– to characterize the role of environmental values within the value-semantic sphere of the individual and to identify the factors shaping environmental consciousness;

– to describe the procedure, instruments, and methods of the empirical study of value-semantic orientations and attitudes toward environmental issues among student youth;

– to analyze the empirical data on the structure of value-semantic orientations and to identify the characteristics of students' environmental attitudes and dispositions;

– to develop a model of a training program aimed at enhancing environmental consciousness and to evaluate its effectiveness.

Chapter 1 «Theoretical foundations of the study of value and semantic orientations of student youth» provides a detailed overview of scientific approaches to understanding value-semantic orientations, clarifies their psychological structure, and outlines the place of environmental values within the value-semantic sphere of the individual. It also highlights the main factors influencing the formation of environmental consciousness.

In the Chapter 2 «Empirical study of value-meaning orientations and environmental awareness of student youth» the methods, procedure, and diagnostic tools of the empirical research are described; the obtained data on the structure of value–semantic orientations are analyzed; and the specific characteristics of students' environmental attitudes and dispositions are identified. The chapter presents the key empirical findings and interprets them in accordance with the theoretical framework.

Key words: values, value-semantic guidelines, ecological values, ecological consciousness, ecological attitude, ecological disposition.

ЗМІСТ

ВСТУП 8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ 12
1.1 Ціннісно-смислові орієнтири: поняття, структура, фактори формування 12
1.2 Місце екологічних цінностей у ціннісно-смисловій сфері особистості 22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ 32
2.1 Процедура та методи дослідження 32
2.2 Аналіз отриманих результатів щодо структури ціннісно-смислових орієнтирів та ставлення до екологічних проблем у студентської молоді 35
2.3 Екологічний тренінг як ефективний засіб розвитку екологічної свідомості студентської молоді 50
ВИСНОВКИ 60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 62
ДОДАТКИ 68

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах глобальних екологічних викликів, зростання техногенного навантаження та трансформації соціальних цінностей особливої значущості набуває проблема формування відповідального ставлення молоді до екологічних питань. Студентська молодь, як соціально активна група та майбутні фахівці різних галузей, визначає вектор суспільного розвитку, а тому рівень її екологічної свідомості та система ціннісно-смислових орієнтирів виступають важливим предиктором екологічно відповідальної поведінки. Актуальність теми зумовлена необхідністю глибшого аналізу психологічних чинників, що визначають екологічні диспозиції та готовність молоді до екологічно відповідальних дій. Сучасні наукові підходи підкреслюють ціннісно-смислову сферу як базу регуляції поведінки, однак інтегративні моделі формування екологічної свідомості, засновані на ціннісних орієнтаціях, розроблені недостатньо. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність виявлення специфіки взаємозв'язків між ціннісно-смисловими орієнтирами та ставленням молоді до екологічних проблем, що дозволяє поглибити розуміння психологічних механізмів екологічної свідомості.

Тому актуальним є дослідження особливостей ціннісно-смислових орієнтирів і ставлення до екологічних проблем у студентської молоді.

Аналізуючи останні дослідження і публікації слід зазначити, що сучасні науковці приділяють значну увагу вивченню ціннісних орієнтацій молоді (І. Бех, В. Роменець, О. Сіпакова, Л. Коберник, О. Коханова, О. Москаленко, В. Стець), а також проблемам формування екологічної свідомості в умовах суспільних трансформацій (В. Скребець, М. Бліхар, І. Мунасипова-Мотяш, І. Шлімакова, С. Соболєва). Водночас попри значну кількість досліджень, присвячених ціннісній сфері особистості, питання взаємозв'язку ціннісно-смислових орієнтирів і ставлення до екологічних

проблем у студентської молоді залишаються недостатньо висвітленими, особливо в контексті новітніх соціальних змін та екологічної турбулентності.

Об’єкт дослідження – ціннісно-смислова сфера студентської молоді.

Предмет дослідження – особливості взаємозв’язку ціннісно-смислових орієнтирів і ставлення до екологічних проблем у студентської молоді.

Гіпотеза дослідження – передбачається, що у студентів з вираженими екоцентричними установками та екологічно орієнтованими диспозиціями в ціннісно-смисловій сфері переважають гуманістичні, духовно-естетичні та просоціальні орієнтації, тоді як для студентів з антропоцентричними установками характерне домінування прагматичних і егоцентрично-владних цінностей. Прогнозується, що існують стійкі типи поєднання ціннісно-смислових орієнтацій і рівня екологічної свідомості у студентської молоді.

Мета дослідження – комплексно дослідити особливості ціннісно-смислових орієнтирів і ставлення до екологічних проблем у студентської молоді та визначити характер взаємозв’язків між ними.

Завдання дослідження:

1) Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння ціннісно-смислових орієнтирів особистості та схарактеризуати їхню психологічну структуру.

2) Охарактеризувати місце екологічних цінностей у ціннісно-смисловій сфері особистості та виявити чинники формування екологічної свідомості.

3) Описати процедуру, інструментарій та методи емпіричного дослідження ціннісно-смислових орієнтирів і ставлення до екологічних проблем у студентської молоді.

4) Проаналізувати отримані емпіричні дані щодо структури ціннісно-смислових орієнтирів та визначити особливості екологічних установок і диспозицій студентів.

5) Розробити модель тренінгу для розвитку екологічної свідомості студентів.

Методи дослідження: загальнонаукові (аналіз та синтез, порівняння, абстрагування, індукція та дедукція, діалектичний, монографічний), додаткові психологічні (тестування), статистичні (описові статистики, кореляційний аналіз, кластерний аналіз), графічні (гістограми, таблиці).

Наукова новизна. Уточнено психологічні особливості взаємозв'язку між ціннісно-смисловими орієнтирами та ставленням до екологічних проблем у студентської молоді. Виявлено характерні типи ціннісно-смислових орієнтацій, пов'язані з різними рівнями екологічної свідомості. На основі емпіричного аналізу розширено уявлення про чинники формування екоцентричних установок і диспозицій у молодіжному середовищі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання результатів дослідження в роботі практичних психологів, кураторів академічних груп, викладачів, фахівців освітніх установ для підвищення рівня екологічної свідомості молоді. Запропонована модель екологічного тренінгу може застосовуватися в освітніх та виховних заходах, студентських екологічних ініціативах, центрах психологічного супроводу. Матеріали дослідження можуть бути корисними для подальших наукових розробок у галузі екопсихології та ціннісної психології.

Надійність і достовірність результатів дослідження. Надійність і достовірність забезпечено методологічно обґрунтованою логікою дослідження, використанням валідних і надійних психодіагностичних методик, застосуванням статистичних процедур аналізу даних, а також репрезентативністю вибірки та відповідністю результатів загальним закономірностям, описаним у сучасній психологічній літературі.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження представлено у вигляді публікації Нагорний П. В. Ставлення до екологічних проблем як структурний компонент ціннісно-смислової сфери особистості. *Нотатки сучасної науки*. 2024. № 20. С. 60-61.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 50-ти найменувань і додатку на 6-ти сторінках. Обсяг основного тексту – 61 сторінка. Робота містить 2 таблиці і 13 рисунків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1 Ціннісно-смислові орієнтири: поняття, структура, фактори формування

У сучасній психологічній науці ціннісно-смислова сфера особистості розглядається як ключовий системоутворювальний компонент внутрішнього світу людини. Вона інтегрує уявлення про бажане й належне, поєднуючи когнітивні, емоційні та поведінкові елементи особистісної регуляції. Саме через систему цінностей, смислів і життєвих орієнтирів людина визначає своє ставлення до світу, вибудовує стратегічні життєві плани та здійснює конкретні вчинки [3]. У цьому контексті ціннісно-смислові орієнтири виступають своєрідним «ядром» особистості, що визначає її стійкість, автономність і внутрішню узгодженість.

Посилений інтерес до проблематики цінностей зумовлений глибокими соціальними змінами, що відбуваються у світі протягом останніх десятиліть. Глобалізаційні процеси, розширення інформаційного простору, трансформації в освіті та культурі істотно впливають на формування особистісних орієнтирів, спричиняючи появу нових моделей поведінки, професійних і життєвих стратегій [41]. Дослідники відзначають, що в умовах швидких суспільних змін саме система ціннісно-смислових орієнтирів стає критичним чинником психологічної адаптації молодої людини [5].

Особливої актуальності ця проблематика набуває щодо сучасної студентської молоді. Саме в юнацькому віці завершується інтенсивне становлення світогляду, вироблення уявлень про власне майбутнє, професійне й особистісне самовизначення. Психологи підкреслюють, що ціннісно-смислова сфера на цьому етапі зазнає якісних змін: раніше засвоєні

норми переосмислюються, з'являється потреба у власних рішеннях і критичній рефлексії, формується індивідуальний стиль життєтворчості [7].

У наукових дослідженнях ціннісно-смислові орієнтири розглядаються як багатовимірне утворення. Вітчизняні автори акцентують увагу на їх регулятивній функції та зв'язку з моральним і професійним становленням особистості [18], тоді як зарубіжні дослідники зосереджуються на універсальності та культурно зумовленій специфіці ціннісних структур [48]. Така багатогранність підходів потребує комплексного аналізу ключових понять, структурних елементів та чинників формування ціннісно-смислових орієнтирів, що дозволяє глибше зрозуміти механізми їх розвитку в сучасних умовах.

У традиційних психологічних школах цінності розглядаються по-різному, відповідно до основних принципів кожного підходу. Психоаналітична теорія, представлена класичними працями З. Фрейда та його послідовників, трактує цінності як продукт внутрішніх конфліктів між несвідомими інстинктивними імпульсами та соціальними обмеженнями, які формуються у процесі виховання та соціалізації; цінності у цьому контексті виступають своєрідними механізмами моральної регуляції, що дозволяють людині інтегрувати свої бажання з вимогами суспільства. Біхевіористичний підхід, навпаки, акцентує увагу на зовнішніх стимулах та навчанні. В такому контексті цінності розглядаються як набір поведінкових стратегій, які формуються через систему підкріплень і заохочень, а внутрішні переконання набувають значущості через повторювану адаптивну поведінку. У гуманістичній психології, представленій працями К. Роджерса та А. Маслоу, цінності трактуються як ключові складники самореалізації та особистісного розвитку; вони виступають орієнтирами, що допомагають людині здійснювати вибір у гармонії з власним «Я», досягати життєвої цілісності та внутрішньої автономії [35].

У сучасній зарубіжній психологічній традиції проблема цінностей розкривається через універсальні моделі. Однією з найвідоміших є теорія

базових людських цінностей Ш. Шварца, у якій цінності визначаються як когнітивні уявлення про бажані цілі, що спрямовують поведінку в різних ситуаціях [34]. Дослідник наголошує, що цінності виконують роль своєрідних критеріїв вибору, регулюючи моральні, соціальні та індивідуальні рішення. Інший підхід, репрезентований М. Рокичем, розмежовує термінальні та інструментальні цінності, що дозволяє психологічно описати як кінцеві життєві цілі, так і способи їх досягнення [36]. Такий підхід є корисним для аналізу ціннісно-смислової сфери студентської молоді, адже дає змогу розмежувати стратегічні прагнення та повсякденні моделі поведінки.

Окрему увагу в контексті смислової регуляції приділяють екзистенціальній традиції, зокрема працям В. Франкла. У його концепції смисл є головною внутрішньою рушійною силою людини, а пошук сенсу виступає фундаментальною мотиваційною потребою [47]. Хоча екзистенціальна психологія не розробляє окремої класифікації цінностей, вона заклала важливі підвалини для розуміння природи ціннісно-смислових орієнтирів як особистісних конструктів, пов’язаних із самовизначенням, відповідальністю та автономністю.

У вітчизняній психології категорія смислу традиційно пов’язана з ідеями особистісної детермінації та суб’єктивної активності людини. Дослідження І. Беха, В. Роменця та інших науковців акцентують увагу на тому, що смисл виступає внутрішнім закономірним зв’язком між подіями життя та особистісними прагненнями людини, забезпечуючи цілісність її духовного розвитку [3]. У цьому контексті цінності розглядаються як відносно стійкі орієнтири, що визначають, які явища чи дії є для людини важливими та значущими. Відповідно, ціннісно-смислові орієнтири можна розуміти як інтегративний механізм, що поєднує цінності та смисли в єдину систему життєвої регуляції.

Попри відмінності підходів, більшість авторів погоджується в тому, що ціннісно-смислові орієнтири виконують роль «внутрішньої системи

координат», яка допомагає людині інтерпретувати події, визначати їх значущість і приймати рішення. Вони забезпечують не лише формування мотивів і потреб, але й узгодження зовнішніх впливів із внутрішнім світом особистості.

Ціннісно-смислові орієнтири особистості відіграють важливі функції:

– гармонізують внутрішній світ особистості, надають йому соціальної та духовної значущості;

– надають особистості людини додаткових ознак неповторності та унікальності;

– виступають у якості регуляторів поведінки людини, обумовлюють напрями діяльності у різних сферах життя [36].

Особливого значення ціннісно-смислові орієнтири набувають у період юнацтва. На думку О. А. Сіпакової, саме в цьому віці узгоджена і несуперечлива система цінностей напряму визначає можливості та перспективи подальшого професійного самоствердження і самореалізації, особистісного самовизначення [38]. Перші стійкі уявлення та ціннісні орієнтації щодо подальших віддалених життєвих планів, зокрема у сфері працевлаштування, формуються в підлітків уже у віці 14-15 років, проте на цьому етапі такі уявлення ще недостатньо розвинені. Водночас у період студентства аксіологічна сфера особистості завершує формування і набуває цілісності [38].

Ціннісні орієнтації також відіграють визначальну роль у процесі професійного вибору, виступаючи своєрідним внутрішнім «компасом», який спрямовує особистість на ті сфери діяльності, що відповідають її життєвим пріоритетам та внутрішнім переконанням. Цінності визначають, що людина вважає важливим у роботі: матеріальні досягнення, професійне визнання, можливість творчого самовираження, соціальну користь або відповідність діяльності моральним принципам. Ціннісні орієнтації також формують систему мотивацій, завдяки якій людина оцінює професійні перспективи,

співвідносить власні здібності та інтереси з вимогами певної професії, а також прогнозує особисте задоволення від виконання конкретних трудових функцій. Водночас цінності впливають на прийняття рішень у складних ситуаціях, коли професійний вибір ускладнений і вимагає певного компромісу між соціальними очікуваннями та власними переконаннями. Через взаємодію з індивідуально-психологічними чинниками (рівень самосвідомості, рефлексивні здібності, життєві цілі), цінності визначають стійкість професійного вибору, допомагають уникати випадкових або нав'язаних рішень і формують довгострокову орієнтацію на професійне самовдосконалення [31].

Структура ціннісно-смислових орієнтирів особистості традиційно розглядається як багаторівневе утворення, що поєднує різні за змістом і функціями елементи. Дослідники підкреслюють, що ця сфера не є одномірною: вона охоплює як свідомі ціннісні уявлення, так і глибинні смислові утворення, які проявляються у виборі життєвих стратегій та уставленій поведінці [26]. У такому підході структура розуміється не як жорстка схема, а як динамічна система, що може змінюватися під впливом досвіду, соціальних умов та особистісного розвитку.

Окрім розглянутої вище структурної моделі М. Рокича, іншу модель розроблено в рамках теорії базових цінностей Ш. Шварца. Дослідник виокремлює десять універсальних типів цінностей, організованих у два великі виміри: «відкритість до змін – консерватизм» та «самопіднесення – самотрансцендентність» [34]. У цій моделі структура постає не лише як перелік цінностей, а як система їх взаємозв'язків і напружень, що визначають психологічний баланс особистості. Перевага цього підходу полягає у можливості порівнювати ціннісні системи представників різних культур та соціальних груп, зокрема студентської молоді.

Значну увагу в контексті структури цінностей приділяють також моделі Олпорта – Вернона – Ліндсея. Зазначений підхід ґрунтується на ідеї, що цінності відображають домінувальні сфери інтересів особистості, такі як

теоретичну, економічну, естетичну, соціальну, політичну та релігійну сфери [46]. Хоча модель за своєю суттю є класичною, вона зберігає актуальність у сучасних найновіших дослідженнях, оскільки дозволяє виявити загальну спрямованість індивіда та його переваги у різних сферах життєдіяльності. Для студентської молоді така структурна схема часто використовується з метою діагностики професійної спрямованості та розуміння особистісних установок.

Окрім зарубіжних моделей, у вітчизняній психології також розроблено та запропоновано низку підходів, що відображають специфіку ціннісно-смислової сфери української молоді. Дослідження О. Сіпакової та М. Бліхар вказують на те, що структура ціннісних орієнтацій студентів охоплює кілька змістових блоків: духовно-моральний, комунікативний, професійно-діяльнісний, культурний та громадянсько-політичний [5; 38]. Таке групування дає змогу простежити, які компоненти аксіологічної сфери виявляються найбільш значущими в період юності та як вони впливають на процес особистісного самовизначення.

Окремо важливо зазначити, що структура ціннісно-смислових орієнтирів не обмежується набором категорій чи вимірів. Її ключовою характеристикою є взаємозв’язок між цінностями та смислами. Якщо цінності визначають, *що* особистість вважає важливим, то смисли – *чому* це важливо. Тому сучасні підходи розглядають структуру ціннісно-смислової сфери як ієрархічно організовану систему, у якій смисловий рівень задає напрям реалізації цінностей, а цінності, у свою чергу, забезпечують суб’єктивне наповнення життєвого досвіду.

У сучасних психологічних концепціях цінності та смисли розглядаються як взаємопов’язані, але різнорівневі конструкти. Цінності, відповідно до сучасних уявлень, формують загальні життєві орієнтири, що визначають напрямки діяльності та взаємодії з соціальним середовищем, тоді як смисли конкретизують ці орієнтири, надаючи їм внутрішньої мотивуючої сили. Таке взаємодоповнення цінностей і смислів дозволяє особистості

здійснювати когнітивне та емоційне оцінювання дій, відбираючи ті, що відповідають власним пріоритетам, та відкидаючи ті, що суперечать їм. Відповідна система взаємозв'язків формує інтегративний механізм саморегуляції, у межах якого цінності задають напрямок, а смисли – глибину та обґрунтованість вибору, забезпечуючи узгодженість внутрішнього світу та зовнішніх дій [14].

Взаємозв'язок цінностей і смислів також визначає психологічну стійкість та автономність особистості. Стійкі цінності формують ядро особистісної системи, тоді як смисли забезпечують адаптивну гнучкість у реагуванні на зміни зовнішніх умов і нові життєві виклики. Саме через цю взаємодію людина здатна підтримувати внутрішню узгодженість, здійснювати свідомий вибір у різних життєвих ситуаціях і зберігати відчуття власної цілісності. Можна припустити, що без такого взаємозв'язку цінності можуть залишатися декларативними, а смисли фрагментарними, що може ускладнювати формування узгодженої системи поведінки й життєвих стратегій особистості [25].

Важливо також проаналізувати класифікацію ціннісних орієнтирів особистості. У сучасній психологічній науці класифікація цінностей розглядається як багатогранне явище, яке охоплює філософський, соціологічний та психологічний аспекти. З філософської точки зору цінності поділяються за об'єктом засвоєння на матеріальні та морально-духовні. Матеріальні цінності пов'язані з об'єктами фізичного світу, такими як різноманітні блага, ресурси, майно тощо, тоді як морально-духовні цінності відображають внутрішню значущість дій і явищ, визначають ставлення людини до добра, справедливості, істини та етичних норм. Така класифікація відображає характерну властивість цінностей одночасно відображати зовнішні об'єктивні аспекти життя та внутрішні уявлення особистості про їх значущість, забезпечуючи когнітивну та емоційну орієнтацію в соціальному середовищі [24].

Соціологічний аспект класифікації акцентує увагу на меті засвоєння цінностей та їхньому рівні узагальнення. У цьому підході виділяють егоїстичні цінності, спрямовані на задоволення власних інтересів, та альтруїстичні, що пов’язані з турботою про інших, із суспільним благом або колективними цілями. Крім того, цінності можна розглядати як індивідуальні, групові, колективні або загальнолюдські, що відображає рівень їх соціальної значущості та впливу на поведінку людини. Така градація підкреслює, що система цінностей формується не ізольовано, а завдяки взаємодії особистості із соціокультурним середовищем, що визначає її пріоритети, життєві цілі та мотиви діяльності [24].

Психологічний аспект класифікації описує стійкість ціннісних орієнтацій та їхню роль у поведінці людини. За таким підходом виділяють ситуативні цінності, які проявляються залежно від конкретних умов і обставин, та стійкі цінності, що глибоко інтегровані у систему особистісних переконань і визначають поведінкові моделі на тривалий період. Відповідна класифікація пояснює, чому одні цінності формують ядро особистості та визначають її життєву стратегію, тоді як інші підпорядковані конкретним ситуаціям і змінюються відповідно до конкретних соціальних чи індивідуальних чинників [24].

Розглянувши структуру та класифікацію ціннісно-смислових орієнтирів особистості, тепер доцільно дослідити основні фактори їх формування. Варто зауважити, що формування ціннісно-смислових орієнтирів є достатньо складним процесом, у якому взаємодіють соціальні, культурні, індивідуально-психологічні та вікові чинники. Ціннісно-смислова сфера особистості розвивається поступово, відображаючи не лише особистий досвід людини, але й загальний соціальний контекст, у якому вона розвивається й функціонує. Дослідники підкреслюють, що становлення ціннісно-смислової системи є результатом постійної взаємодії індивіда з оточенням та внутрішнього переосмислення пережитих подій [4].

Одним із ключових чинників є вікові особливості розвитку. На прикладі підліткового та юнацького віку можна визначити, що саме у цей період онтогенезу завершується інтенсивне розширення сфери самосвідомості, формуються уявлення про майбутнє, з'являється потреба у визначенні життєвих цілей та самоствердженні. У цей період особливо важливою стає здатність до рефлексії, що дозволяє людині критично оцінити власні прагнення, цінності та моделі поведінки. Відповідно юність вважається сенситивним етапом формування ціннісно-смислових орієнтирів, адже значна частина життєвих переконань, які зберігаються в дорослому віці, завершує формування саме в цей віковий період [19].

Вагому роль у становленні ціннісної сфери особистості також відіграють соціокультурні чинники. До них належать родина, традиції, виховні практики, релігійні впливи, система освіти та масова культура. Родина виступає першою інституцією, у якій дитина засвоює уявлення про добро і зло, справедливість, працю, соціальні стосунки. У сімейному середовищі формується первинна ієрархія цінностей, яка згодом може видозмінюватися, але часто зберігає свою основу протягом життя. Освіта, у свою чергу, розширює та удосконалює більшість ціннісно-смислових орієнтирів. Так, наприклад, у вищій школі студенти стикаються з новими знаннями, світоглядними впливами та соціальними ролями, які сприяють критичному переосмисленню попередніх ціннісних уявлень [12]. Сучасна медіасфера також впливає на аксіологічну сферу молоді, адже через соціальні мережі та цифровий контент транслюються моделі поведінки, уявлення про успіх, стиль життя та соціально значущі цілі.

Загальний профіль та змістовне наповнення ціннісно-смислових орієнтирів, вочевидь, напряму залежать від соціально-історичних умов, у яких живе молодь певної конкретної історичної епохи. Дійсно, соціальні трансформації, політичні та економічні зміни і загрози, що виникають у суспільстві, можуть істотно коригувати ціннісні орієнтації населення. Так, у СРСР ціннісним ідеалом у сфері працевлаштування для більшості молодих

людей був образ чесного, самовідданого роботі працівника. У наш час такий ідеал вже не є актуальним, на його зміну прийшов образ успішної, заможної людини, яка досягла високого соціального статусу [10]. Крім цього, для сучасної української молоді важливим суспільно-історичним чинником формування ціннісних орієнтацій є війна, яка призвела до появи нових соціально значущих смислів, пов'язаних із громадянською активністю, волонтерським рухом, національною самоідентичністю, європейським вектором розвитку. Тому до факторів формування аксіологічної сфери особистості варто також віднести соціально-історичні умови конкретної історичної епохи.

Важливими є й індивідуально-психологічні чинники, які визначають особливості інтерпретації людиною власного досвіду. У наукових джерелах наголошується на ролі мотивації, рівня особистісної автономії, рефлексивних здібностей і життєвих стратегій, що впливають на вибір і формування ціннісних орієнтацій [9]. Люди з високою здатністю до рефлексії краще розуміють власні потреби та смисли, що дозволяє їм будувати більш узгоджену і стійку систему орієнтирів. Натомість низький рівень усвідомлення або відсутність чітких життєвих цілей часто призводить до фрагментарності ціннісної системи.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що ціннісно-смислова сфера є одним із ключових системоутворювальних компонентів особистості, який інтегрує уявлення про бажане й належне та забезпечує внутрішню узгодженість, мотиваційну спрямованість і регуляцію поведінки. Ціннісно-смислові орієнтири виконують функцію «внутрішньої системи координат», яка визначає життєві пріоритети людини, а також безпосередньо впливає на інтерпретацію тих чи інших подій та відповідний вибір стратегій діяльності. Остаточне формування цієї сфери відбувається у юнацькому віці, коли завершується становлення світогляду, з'являється потреба у власних переконаннях і здійснюється професійне та особистісне самовизначення. Проаналізовані теоретичні підходи до інтерпретації сутності ціннісно-

смислових орієнтирів підкреслюють їх багатовимірність, культурну зумовленість та важливість для адаптації особистості у сучасному суспільстві. При цьому варто зазначити, що ціннісно-смислові орієнтири не лише відображають внутрішній світ особистості, але й визначають її майбутню соціальну та професійну траєкторію. Вони виступають тим «фундаментом», на якому будується ставлення людини до суспільства, природи, інших людей і самої себе. Саме тому ціннісно-смислова сфера особистості виступає ключовим механізмом життєвої орієнтації, визначаючи пріоритети, мотивацію та поведінкові стратегії людини у різних сферах діяльності. У цьому контексті особливого значення набувають специфічні типи цінностей, які формують ставлення до довкілля та природних ресурсів. Саме екологічні цінності, як складова загальної аксіологічної системи, визначають, наскільки усвідомлено й відповідально людина взаємодіє з природним середовищем, а їхній аналіз дозволяє розкрити роль смислів і пріоритетів у формуванні екологічної свідомості та поведінкових моделей. Тому подальше теоретичне дослідження зосередимо на вивченні екологічних ціннісних орієнтирів у структурі ціннісно-смислової сфери особистості.

1.2 Місце екологічних цінностей у ціннісно-смисловій сфері особистості

Екологічні цінності – це стійкі внутрішні переконання особистості щодо значущості природи, моральної виправданості її збереження та особистої відповідальності за стан довкілля, які визначають зміст екологічної свідомості та спрямовують екологічну поведінку. Такі ціннісні орієнтири становлять центральний елемент екологічної свідомості особистості та відображають глибинні переконання щодо значущості природи, моральної виправданості екологічно виваженої поведінки й особистої відповідальності за стан довкілля. У структурі ціннісно-смислової сфери екологічні цінності функціонують як своєрідні інтегратори, що задають змістовні орієнтири

стосовно місця природи у житті людини, визначають в екологічному контексті межу між дозволеним і неприйнятним, а також формують внутрішню мотивацію до екологічно відповідальних дій. Екологічні цінності охоплюють не лише раціональне розуміння екологічних проблем, а й емоційно-переживальний компонент, що включає почуття причетності до природного світу, усвідомлення крихкості екологічної рівноваги та емоційну готовність діяти відповідно до норм, спрямованих на її збереження. Вони виникають на перетині особистісного досвіду, соціокультурних впливів та освітніх практик, поступово інтегруючись у загальну систему життєвих пріоритетів. Саме тому рівень сформованості екологічних цінностей нерозривно пов’язаний із зрілістю ціннісно-смислової сфери, здатністю особистості здійснювати моральну рефлексію та приймати рішення з урахуванням довгострокових наслідків для природного середовища.

Сучасні дослідження підкреслюють, що екологічні цінності є поліструктурним феноменом, у якому поєднані когнітивні уявлення про цінність природи, емоційні реакції на екологічні події та мотивація до екологічно орієнтованої діяльності. Такі ціннісні орієнтири можуть набувати різних форм: від прагматично-утилітарного сприйняття природи як ресурсу до екоцентричного бачення природи як автономної цінності, що має моральне право на існування незалежно від людських потреб. Такий широкий спектр трактувань підтверджує, що екологічні цінності варіюють у широті та глибині змісту. Для одних людей вони є другорядним аспектом загальної життєвої системи, тоді як для інших виконують роль базових світоглядних принципів. Варто зауважити, що саме екологічні цінності визначають готовність особистості до екологічної активності, є основою становлення екологічної культури й виступають ключовим психологічним чинником, який забезпечує стабільність екологічно відповідальної поведінки [20].

Провідну роль у становленні екологічних цінностей відіграє система освіти, яка через навчальні дисципліни, інтегровані курси та позакласну

діяльність сприяє формуванню в учнів і студентів уявлень про взаємозв'язки в природі, про межі використання ресурсів та наслідки людської діяльності. Шкільне та університетське середовище формує ключові екологічні ціннісні орієнтири, такі як відповідальність, ощадливість, готовність долучатися до природоохоронної діяльності. Важливим є і позашкільний компонент, а саме робота екологічних гуртків, участь у волонтерських ініціативах, таборах екологічного спрямування, що забезпечує практичний досвід взаємодії з природою та сприяє емоційному закріпленню ціннісних орієнтацій [39].

Водночас значний вплив на формування екологічних цінностей мають медіа, соціальні мережі та популярна культура. Масові комунікації здатні поширювати як конструктивні наративи про необхідність раціонального споживання, утилізації відходів, використання відновлюваних джерел енергії, так і деструктивні, що закріплюють споживацькі стереотипи. Саме тому роль медіа у сучасному середовищі виходить на рівень потужного соціалізаційного чинника, який формує уявлення про норму поведінки щодо природи [2].

Не менш важливим виступає вплив сім'ї, адже екологічні цінності закладаються у повсякденних практиках: сортуванні сміття, економії води й електроенергії, використанні екосумок, ставленні до тварин і зелених насаджень тощо. Саме родинні звички часто визначають, наскільки людина буде схильна до екологічно відповідальної поведінки в майбутньому.

Окремим чинником виступає державна екологічна політика. Наявність законодавчих стимулів, програм підтримки зеленої економіки, екологічних стандартів у виробництві, територіального планування й енергоспоживання створює інституційну рамку, яка закріплює екологічні цінності на суспільному рівні. За підтримки державних механізмів екологічно відповідальні практики перестають бути особистим вибором і перетворюються на соціальну норму [39].

Не менш вагомим чинником формування екологічних цінностей є особистий досвід та практична взаємодія з природою. Людина краще

усвідомлює значущість довкілля, коли безпосередньо спостерігає його зміни, бере участь у природоохоронних ініціативах або відчуває наслідки власних дій на екосистеми. Екологічна практика, така як участь у висадці дерев, прибиранні територій чи спостереженні за природними процесами, сприяє розвитку емоційної прихильності до природи та закріпленню екоцентричних установок. Саме через активну взаємодію з довкіллям цінності перестають бути абстрактними і стають внутрішньою мотивацією для екологічної поведінки, формуючи стабільні диспозиції, які проявляються у повсякденному житті та соціальних взаєминах.

Важливо зауважити, що екологічні цінності переважно виступають у ролі глибоких світоглядних орієнтирів, проте саме через екологічні установки вони виявляються в щоденному мисленні та поведінці людини. Так, екологічні установки виступають важливою складовою ціннісно-смислової сфери, оскільки вони репрезентують конкретну реалізацію цінностей у свідомості та поведінці людини. У психологічній науці екологічна установка визначається як інтегративне утворення, що об’єднує когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Когнітивний рівень відображає знання та переконання людини щодо природи, екологічних проблем і можливих способів їх розв’язання. Емоційний компонент включає почуття, що супроводжують ставлення до довкілля, наприклад, тривогу, захоплення або байдужість. Поведінковий рівень проявляється у конкретних діях, спрямованих на захист або використання природних ресурсів, таких як сортування сміття, економне споживання чи участь у волонтерських екоініціативах [32].

Водночас типологія екологічних установок дозволяє уточнити, як різні світоглядні орієнтації впливають на поведінкові моделі людини. Так, антропоцентрична установка ґрунтується на уявленні про центральну роль людини у світі та пріоритет власних інтересів над інтересами природи. З філософської точки зору це відображення класичного гуманістичного підходу, де природа розглядається як ресурс, а її цінність вимірюється

користю для людини. Психологічно така установка проявляється у виборі поведінки, що задовольняє особисті потреби, навіть якщо це суперечить принципам сталого розвитку або екологічної безпеки [11].

Екоцентрична установка, навпаки, формує ставлення до природи як до автономної цінності, яка має право на існування незалежно від людської діяльності. Філософське підґрунтя цього типу установки витікає з екологічної етики та концепції гармонійного співіснування людини з природою. На психологічному рівні екоцентризм проявляється у відчутті моральної відповідальності за стан довкілля, у готовності обмежувати власні потреби задля збереження природних систем і у формуванні поведінкових стратегій, спрямованих на екологічно сталий спосіб життя [44].

Третій тип (екологічна апатія або байдужість) характеризується низьким рівнем усвідомлення цінності природи та відсутністю емоційного включення у екологічні проблеми. Філософське пояснення такого типу установки пов’язане з домінуванням споживацького світогляду та короткострокових прагматичних інтересів. Психологічно байдужість проявляється у пасивності, нехтуванні наслідками власної поведінки для навколишнього середовища та відсутності готовності до екологічно відповідальних дій [50].

Екологічні установки виступають важливим предиктором поведінки людини у сфері довкілля, оскільки саме вони визначають, які дії вважаються доречними, важливими та морально виправданими. Так, наприклад, антропоцентрична установка, де природа розглядається переважно як ресурс для задоволення людських потреб, зазвичай проявляється у виборі поведінкових стратегій, що мінімізують особисті зусилля й витрати, навіть якщо це завдає шкоди довкіллю. Така установка може супроводжуватися пасивністю у сортуванні сміття, надмірному споживанні ресурсів або байдужому ставленні до охорони природи [40].

Екоцентрична установка навпаки стимулює активну турботу про довкілля. Люди з екоцентричним світоглядом демонструють готовність

обмежувати власні споживчі потреби, брати участь у волонтерських екологічних акціях, підтримувати локальні ініціативи з озеленення та відновлення природних екосистем. Мотиваційно така поведінка пояснюється внутрішньою цінністю природи як автономного суб'єкта, який заслуговує на повагу та захист, а когнітивний компонент установки забезпечує розуміння наслідків власних дій для екосистеми [32].

Установка екологічної апатії або байдужості зазвичай супроводжується мінімальною участю у практичних екологічних діях. Люди з такою установкою не відчувають морального чи соціального зобов'язання дбати про природу, і, відповідно, їхні повсякденні рішення рідко враховують екологічний фактор. Поведінка у цьому випадку визначається не лише відсутністю внутрішньої мотивації, а й низьким рівнем усвідомлення значущості екологічних проблем [50].

Механізм впливу екологічних установок на поведінку можна представити як послідовність: цінності та переконання формують установки, установки визначають мотиви та пріоритети у прийнятті рішень, а ці рішення трансформуються у конкретні дії або бездіяльність. Така модель пояснює, чому одна і та ж людина може активно підтримувати природоохоронні ініціативи в одній сфері та ігнорувати проблеми у іншій: різні установки активізуються залежно від соціального та особистісного контексту [32; 40].

Після розгляду екологічних установок важливо звернути увагу на більш глибокий рівень особистісної екологічної регуляції, а саме на екодиспозиції. Якщо установки визначають орієнтири мислення, емоцій і поведінки у конкретних ситуаціях, то екодиспозиції формують стійкі внутрішні схеми ставлення до природи, які інтегрують цінності, мотивацію та попередній досвід людини. Саме через екодиспозиції екологічні установки отримують своє стабільне підґрунтя, що визначає довгострокові моделі поведінки та прийняття рішень у сфері взаємодії з довкіллям [39].

В екологічній психології В. Скребця екодиспозиція визначається як стабільна схильність особистості оцінювати, інтерпретувати та діяти у

природному середовищі відповідно до власних ціннісно-смислових орієнтирів. Вона виступає як інтегративний конструкт, що поєднує когнітивний, емоційний і мотиваційний аспекти екологічної свідомості, формуючи внутрішню готовність до конкретної екологічної поведінки [28]. Видатний фундатор вітчизняної екологічної психології виокремлював наступні види екодиспозицій: совметральна, совмісійна, колоборативна, несесітивна, індиферентна, гашенарна. Розглянемо кожну з них більш детально.

Совметральна екодиспозиція характеризується усвідомленим прагненням індивіда змінювати природні системи на користь власних інтересів, при цьому дії можуть бути обґрунтовані логічно або морально. Особистість, яка має таку диспозицію, сприймає природу як ресурс, який можна організувати відповідно до власних цілей. Незважаючи на аргументованість або «гуманність» таких дій, вони часто призводять до порушень екологічної рівноваги та негативних наслідків для навколишнього середовища [28].

Совмісійна екодиспозиція, навпаки, проявляється у схильності підкорятися природним процесам і стихійним явищам. Особи з такою диспозицією демонструють обережність, шанобливе ставлення до сили природи та усвідомлюють власну обмеженість. Вони радше адаптуються до природних циклів, ніж намагаються змінювати їх, приймаючи правила та закономірності природи як основу для своїх дій [28].

Колаборативна екодиспозиція своєю чергою базується на розумінні природи як живого і активного середовища, що потребує гармонійної взаємодії. Особи, які мають таку екодиспозицію, прагнуть узгоджувати свої дії з природними процесами, підтримувати баланс і відновлювати порушені екологічні структури. Колоборативна екодиспозиція формує поведінкові моделі, що сприяють збереженню природної стійкості та мінімізації негативного впливу людини на навколишнє середовище [28].

Несесітивна екодиспозиція характеризується прагматичним і споживацьким ставленням до природи. Особи з відповідною екодиспозицією використовують природні ресурси винятково для задоволення власних потреб, рідко замислюючись про їх відновлення чи довгострокові наслідки. Така поведінка відображає переважання особистих інтересів над екологічними цінностями і демонструє, що соціальні або нормативні обмеження можуть лише частково стримувати шкоду довкіллю [28].

Індиферентна екодиспозиція виражається у байдужості до природи та її законів. Людина фактично відсторонюється від природного середовища, не реагує на зміни або порушення в екосистемах. Поведінка такої особи стає нейтральною або потенційно шкідливою через пасивність та відсутність активного контролю [28].

Гашенарна екодиспозиція передбачає схильність завдавати шкоди природі навмисно або підсвідомо. Вона проявляється у деструктивних діях, таких як руйнування екосистем, шкода рослинам або тваринам без конкретної користі, часто через байдужість або недостатній рівень екологічної свідомості. Ця екодиспозиція відображає домінування антропоцентричних установок і низьку оцінку цінності природи [28].

Для вивчення екологічних установок та екодиспозицій у психології розроблено низку спеціалізованих методик, що дозволяють оцінити як когнітивний, так і емоційно-поведінковий рівень взаємодії людини з природним середовищем. Однією з таких є методика EEATE (Environmental Attitude and Ecological Typology Evaluation), яка передбачає вимірювання основних типів екологічних установок і дозволяє визначити домінуючий профіль поведінки у взаємодії з довкіллям [27]. Іншою важливою методикою є тест ТЕД-М25, який розроблений для оцінювання екодиспозицій і дозволяє виявити такі стійкі психологічні схильності людини щодо природи, як колаборативна, несесітивна, совмісійна, совметральна, індиферентна та гашенарна екодиспозиції [27]. Обидва інструменти, хоча й різняться за акцентами, доповнюють один одного, дозволяючи інтегрувати дані про

установки та глибинні диспозиції, що є основою для стимулювання та прогнозування екологічної поведінки людини.

Отже, можна стверджувати, що екологічні цінності, установки та екодиспозиції відіграють важливу інтегративну роль у ціннісно-смисловій сфері особистості, формуючи основу для усвідомленого ставлення людини до природного середовища. Вони виступають своєрідною «внутрішньою системою координат», що визначає пріоритети, оцінку значущості подій і явищ у екологічній сфері, а також спрямовує вибір конкретних напрямків діяльності. Екологічні цінності інтегруються у ширшу систему смислів особистості, пов'язуючи прагнення до збереження довкілля з моральними, соціальними та культурними переконаннями, що формуються протягом життя [2]. У цьому контексті екологічні установки виконують роль оперативних механізмів, які дозволяють реалізовувати ціннісні орієнтири у щоденній поведінці, а екодиспозиції виступають глибшим, стабільнішим рівнем, що модерує та підсилює ці установки.

Психологічна стійкість особистості та її готовність до довготривалої екологічної відповідальності значною мірою визначаються взаємодією цінностей, установок і диспозицій. Люди з розвиненими екоцентричними диспозиціями та стійкими екологічними цінностями демонструють узгодженість між світоглядом, мотивацією та поведінкою, що сприяє формуванню екологічної ідентичності та послідовній реалізації стратегій захисту довкілля [21]. Навпаки, прояви індиферентної або совмісійної екодиспозицій можуть блокувати внутрішню узгодженість і призводити до фрагментарності екологічних орієнтирів, що ускладнює формування відповідального ставлення до природи.

Таким чином, екологічні цінності, установки та екодиспозиції не лише визначають поведінкові моделі людини у взаємодії з довкіллям, але й відіграють центральну роль у процесах особистісної трансформації, розвитку моральної та смислової автономії. Вони формують психологічну платформу, на основі якої особистість здатна приймати усвідомлені рішення, адаптувати

поведінку до довгострокових екологічних цілей і будувати системну екологічну культуру, що включає турботу про природу, саморефлексію і відповідальність за власні дії.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

2.1 Процедура та методи дослідження

Досягнення визначеної мети оцінки структури ціннісно-смислових орієнтирів у співвідношенні з особливостями та характерними проявами екологічної свідомості та ставлення до екологічних проблем студентської молоді передбачало підбір відповідного меті та завданням дослідження психодіагностичного інструментарію. Було обрано методики, які дозволили схарактеризувати як загальний профіль ціннісно-смислової сфери особистості, так і визначальні риси екологічної підсистеми свідомості респондентів. До таких методик віднесено: «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (для визначення домінантних цінностей у ціннісно-смисловій сфері особистості респондентів) [36], «Опитувальник екоцентричної та антропоцентричної установок у ставленні до навколишнього середовища» (ЕААТЕ) (для загальної характеристики типу екологічної свідомості опитуваних) [39], тест ТЕД-М25 – «Екоцінні диспозиції» (для ґрунтовної характеристики ставлення респондентів до екологічних проблем) [39]. Підібрані психодіагностичні методики дозволили повноцінно реалізувати поставлені завдання дослідження.

Практичний етап дослідження тривав з 03.09.2024 до 30.10.2024. У його реалізації взяли участь студенти 1-4 курсів Національного університету «Чернігівська політехніка», Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя соціогуманітарних та психологічних спеціальностей. Загальний обсяг вибірки респондентів – 86 осіб. Дотримано

репрезентативність вибірки за ознакою статі: 41 особа чоловічої статі (47,67%), 45 осіб жіночої статі (52,33%).

Процедура проведення емпіричного дослідження передбачала виконання наступних кроків:

1) підбір психодіагностичного інструментарію відповідного до мети та завдань дослідження;

2) розробка Google-форми з питаннями підібраних методик;

3) пошук опитуваних, які б відповідали б висунутим вимогам до вибірки респондентів;

4) пропозиція респондентам розробленої Google-форми з питаннями методик дослідження;

5) збір отриманих даних, їх попередня обробка та систематизація;

6) проведення кореляційного та кластерного статистичного дослідження;

7) аналіз отриманих результатів.

Додатково структура емпіричного дослідження передбачала узгодження вибірки, принципів етичності та забезпечення однакових умов для всіх учасників. Особливу увагу приділено стандартизації процедури заповнення опитувальників та мінімізації зовнішніх впливів, що могли б спотворити отримані результати. Такий підхід дозволив підвищити валідність зібраних даних.

Для коректного виконання статистичної обробки масиву зібраних емпіричних даних необхідно було визначити показники, розраховані відповідно до окремих шкал підібраних психодіагностичних методик. Запропоновано 27 показників: EEATE_ECO (екоцентризм), EEATE_ANTRO (антропоцентризм), EEATE_NEITR (екологічна апатія), TED_СЦ (шкала соціальних цінностей), TED_МЦ (шкала моральних цінностей), TED_ЕЦ (шкала екологічних цінностей), TED_ЯЦ (шкала я-цінностей), TED_RLV (шкала релевантності), TED_INF (шкала інфантилізму), TED_ESCP (шкала ескапізму), TED_CLB (колаборативна екодиспозиція), TED_NES

(несесітивна екодиспозиція), TED_IND (індиферентна екодиспозиція), TED_SMT (совметральна екодиспозиція), TED_SMS (совмісійна екодиспозиція), TED_GACH (гашенарна екодиспозиція), BUB_REST (приємне проведення часу, відпочинок), BUB_MONE (високий матеріальний добробут), BUB_BEAU (пошук і насолода прекрасним), BUB_MERC (допомога та милосердя до інших людей), BUB_LOVE (кохання), BUB_COGN (пізнання нового у світі, природі, людині), BUB_POWR (високий соціальний статус та управління людьми), BUB_RESP (визнання та повага людей, вплив на оточуючих), BUB_SOCI (соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві), BUB_SPEK (спілкування), BUB_HLTH (здоров'я). Значення кожного з показників під час попередньої обробки зібраних даних було переведено до 100-бальної шкали на пропорційній основі.

Першим етапом статистичного дослідження отриманих даних був розрахунок описових статистик (математичного сподівання, стандартного відхилення) для кожного з визначених показників з метою оцінки загальних властивостей оцінюваних ознак у вибірці респондентів. Для окремих показників, таких як типи екологічної свідомості студентів (екоцентричний, антропоцентричний, екологічна апатія), було також встановлено якісні рівні (0-30 – низький рівень, 31-70 – середній рівень, 71-100 – високий рівень) та розраховано кількість студентів, які належали до кожного з оцінених рівнів.

На другому етапі статистичного дослідження проведено кореляційний аналіз сформованих показників. Розраховувалися кореляційні співвідношення між групою показників екологічної свідомості та ставлення до екологічних проблем (EEATE_ECO, EEATE_ANTRO, EEATE_NEITR, TED_СЦ, TED_МЦ, TED_ЕЦ, TED_ЯЦ, TED_RLV, TED_INF, TED_ESCP, TED_CLB, TED_NES, TED_IND, TED_SMT, TED_SMS, TED_GACH) та групою показників загальних ціннісно-смислових орієнтирів особистості (BUB_REST, BUB_MONE, BUB_BEAU, BUB_MERC, BUB_LOVE, BUB_COGN, BUB_POWR, BUB_RESP, BUB_SOCI, BUB_SPEK,

BUB_HLTH). Розглядалися як від'ємні (обернені), так і додатні (прямі) кореляційні залежності. Встановлений показник достовірності p = 0,05. Суттєвими вважалися тільки ті кореляційні залежності, абсолютне значення яких перевищувало 0,6.

Третім етапом статистичного дослідження був кластерний аналіз з метою виокремлення базових типів співвідношення ціннісно-смислових орієнтирів та ставлення до екологічних проблем студентської молоді. При проведенні кластерного аналізу застосовувалася Евклідова метрика відстані між окремими вимірами. Визначення кількості кластерів здійснювалося візуально, на основі побудованої дендрограми (для побудови використано метод Варда). Склад кожного кластера (характерні риси певного типу співвідношення ціннісно-смислових орієнтирів та ставлення до екологічних проблем) встановлено за допомогою методу k-середніх.

Для більшої наочності окрім числової здійснювалась також графічна репрезентація отриманих даних шляхом побудови таблиць і графіків. В якості графіків використано стовпчасті та кругові діаграми.

Статистичні розрахунки здійснювалися в програмі StatSoft STATISTICA. Окремі таблиці, оцінки даних, побудова графічних матеріалів (діаграм) виконано в середовищі Microsoft Excel.

2.2 Аналіз отриманих результатів щодо структури ціннісно-смислових орієнтирів та ставлення до екологічних проблем у студентської молоді

Аналіз отриманих показників співвідношення особливостей структури ціннісно-смислових орієнтирів особистості та ставлення до екологічних проблем у студентської молоді розпочнемо із загальної характеристики отриманих результатів. Для цього наведемо в таблиці 2.1 описові статистики (математичне сподівання, стандартне відхилення) відповідних отриманих емпірично показників.

Таблиця 2.1 – Описові статистики розрахованих показників

Показник	Математичне сподівання	Стандартне відхилення	Показник	Математичне сподівання	Стандартне відхилення
EEATE_ECO	65,99	21,84	TED_SMS	10,13	11,77
EEATE_ANTRO	37,02	21,69	TED_SMT	2,49	6,64
EEATE_NEITR	8,84	9,43	TED_GACH	6,81	12,34
TED_СЦ	22,81	13,00	BUB_REST	29,84	23,03
TED_МЦ	29,96	14,11	BUB_MONE	56,78	35,46
TED_ЕЦ	26,21	15,27	BUB_BEAU	50,00	35,46
TED_ЯЦ	28,09	12,19	BUB_MERC	50,58	22,79
TED_RLV	36,51	17,87	BUB_LOVE	58,53	23,11
TED_INF	22,33	10,48	BUB_COGN	39,53	26,20
TED_ESCP	23,95	12,95	BUB_POWR	31,01	24,00
TED_CLB	44,19	27,60	BUB_RESP	61,05	28,99
TED_NES	29,07	22,71	BUB_SOCI	45,93	21,68
TED_IND	11,13	14,27	BUB_SPEK	52,13	19,44
			BUB_HLTH	46,90	28,53

Оцінюючи наведені в таблиці 2.1 дані можна помітити деякі характерні властивості структури ціннісно-смислових орієнтирів і особливостей екологічної свідомості та ставлення до екологічних проблем у студентської молоді аналізованої вибірки. Насамперед варто зауважити, що загальний рівень екоцентричної установки у опитаних респондентів досить високий (математичне сподівання сягає 65,99), значно вищий, ніж рівень антропоцентричної (математичне сподівання – 37,02) чи апатичної (математичне сподівання – 8,84) установок. При цьому показники екоцентричної і антропоцентричної установок мають досить велике стандартне відхилення, що свідчить про великий розкид значень цих показників у вибірці (очікуваний результат, адже студенти з вираженою екоцентричною установкою мають низькі показники антропоцентричної установки і навпаки). Найвищий рівень саме екоцентричної установки серед

опитаних студентів свідчить про загалом виражену екологічну свідомість респондентів, свідоме ставлення до екологічних проблем, сприймання власної цінності природи незалежно від її користі для людини, готовність брати на себе відповідальність за збереження екосистем, орієнтацію своєї поведінки на гармонійне співіснування з усіма формами життя.

Про переважання екоцентричної установки серед респондентів свідчать і результати якісного аналізу екологічних установок опитаних студентів (рисунок 2.1).

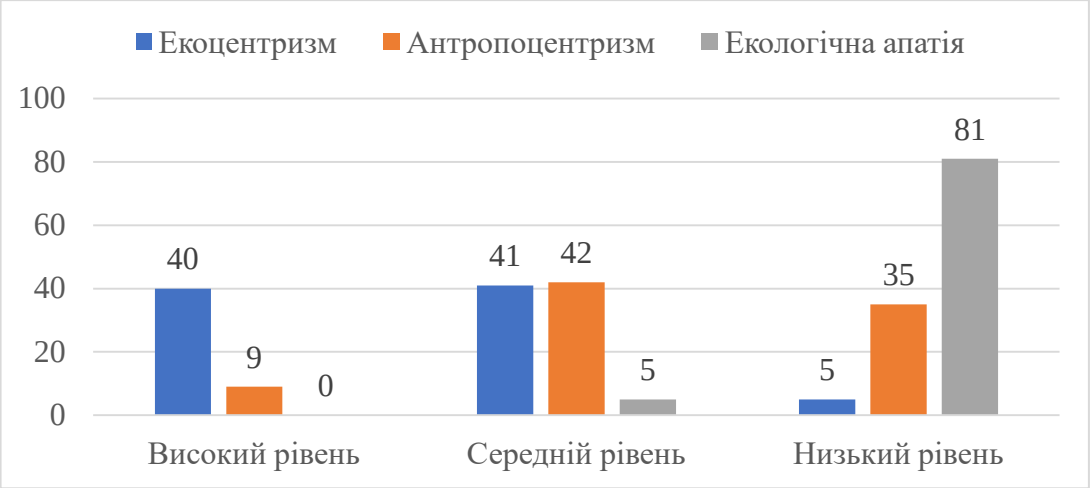

Рисунок 2.1 – Екологічні установки опитаних студентів

Можна бачити, що серед респондентів переважає високий або середній рівень екоцентричної установки, середній або низький рівень антропоцентричної установки, низький рівень екологічної апатії.

За опитувальником «Екоцінні диспозиції» виявлено, що серед опитаних студентів соціальні, моральні, екологічні та я-цінності виражені приблизно на однаковому рівні (досить схожі математичні сподівання та стандартні відхилення відповідних показників). Це свідчить про відносно гармонійну й збалансовану структуру ціннісних орієнтацій, у якій різні сфери життєвих пріоритетів рівнозначно значущі для більшості респондентів і не проявляють різко виражених домінант.

Серед показників TED_RLV, TED_INF, TED_ESCP середній рівень релевантності (36,51) у респондентів дещо випереджає екологічний

інфантилізм (22,33) та ескапізм (23,95). Водночас показник TED_RLV також має досить суттєвий розкид значень (стандартне відхилення сягає 17,87). Такі результати свідчать, що серед опитаних студентів переважають респонденти, для яких екологічні цінності інтегровані в загальну ціннісно-смислову сферу особистості, а екологічні проблеми відчуваються як особисто значимі. Екологічна свідомість респондентів з високим рівнем екоксихологічної релевантності зазвичай досить сильно розвинена, характеризується регулярними виявами екоорієнтованої поведінки. Водночас наявна також помірна група респондентів з низьким рівнем екопсихологічної релевантності, для яких екологічна проблематика не є пріоритетною у їхніх життєвих орієнтаціях, сприймається як менш особистісно значуща та може проявлятися радше на декларативному рівні, що свідчить про фрагментарну інтеграцію екологічних цінностей у свідомість.

Окремо варто розглянути структуру екологічних диспозицій як складових ціннісно-смислової сфери опитаних студентів. Результати якісного аналізу рівнів вираження відповідних екодиспозицій наведені на рисунку 2.2.

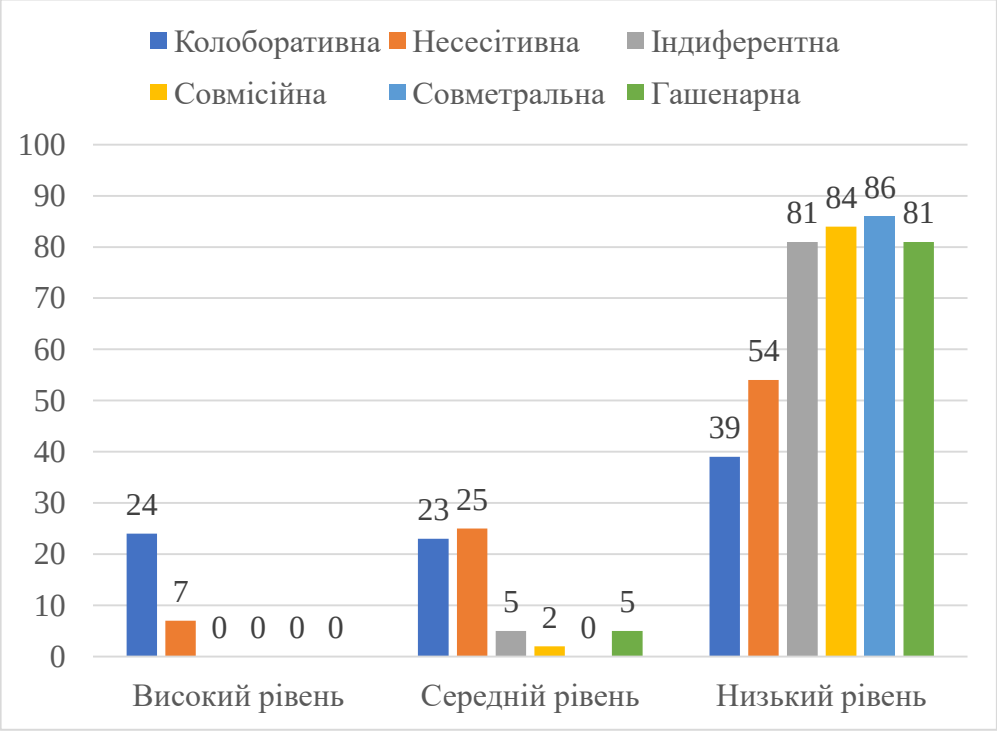

Рисунок 2.2 – Екологічні диспозиції опитаних студентів

Можна бачити, що у досліджуваній вибірці респондентів на високому рівні представлені лише колоборативна екодиспозиція (24 студенти) та несесітивна екодиспозиція (7 студентів). Яскрава вираженість колоборативної екодиспозиції свідчить про свідоме ставлення до екологічних проблем, узгодженість діяльності відповідно до законів та потреб природного середовища. Водночас несесітивна екодиспозиція навпаки характеризує «споживацьке» ставлення до природи, необмежуване використання її ресурсів для задоволення власних потреб. Людина по відношенню до природи у контексті несесітивної екодиспозиції сприймається як господар.

Частково на середньому (по 5 респондентів) та більшою мірою на низькому (по 81 респонденту) рівні представлені індиферентна та гашенарна екодиспозиції. Індиферентна екодиспозиція визначає нейтральне ставлення до навколишнього середовища, дистанціювання від законів і потреб природи. Водночас гашенарна екодиспозиція характеризує умисну руйнівну діяльність по відношенню до об’єктів природи, керовану свідомими чи напівсвідомими мотивами.

Нарешті майже не виражені у вибірці опитаних студентів совмісійна (покірне та бездіяльнісне прийняття залежності від природного середовища) та совметральна (приборкування сил природи) екодиспозиції.

Для комплексної ґрунтовної характеристики екологічних цінностей та ставлення до навколишнього середовища як складових ціннісно-смислової сфери особистості необхідно дослідити також загальну структуру ціннісно-смислових орієнтирів опитаних студентів. Для цього розглянемо отримані значення показників, виокремлених за опитувальником «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості».

Аналіз описових статистик свідчить, що серед провідних життєвих цінностей студентської молоді домінують визнання та повага з боку інших (BUB_RESP – 61,05), кохання (BUB_LOVE – 58,53), потреба у спілкуванні (BUB_SPEK – 52,13), прагнення до милосердя та допомоги іншим (BUB_MERC – 50,58), а також пошук краси та естетичних вражень

(BUB_BEAU – 50,00). Такі тенденції дають підстави стверджувати, що респонденти у своїй більшості орієнтуються на міжособистісну взаємодію, гуманістичні цінності та емоційно забарвлені форми самореалізації.

Водночас дещо нижчі середні показники за шкалами «високий соціальний статус та управління людьми» (BUB_POWR – 31,01) і «визнання матеріального добробуту» (BUB_MONE – 56,78 при великому розкиді значень) свідчать про те, що матеріалістичні та владно-орієнтовані мотиви посідають другорядні позиції у системі життєвих пріоритетів студентів. У структурі цінностей простежується також висока значущість особистого здоров'я (BUB_HLTH – 46,90) та пізнання нового (BUB_COGN – 39,53), що відображає актуальність саморозвитку та самозбереження для опитаних студентів.

Отже, на основі загального аналізу ціннісно-смислових орієнтирів та ставлення до екологічних проблем в опитаних студентів можна виявити наступні тенденції:

– домінування гуманістичних, просоціальних і комунікативних цінностей при помірній представленості особистісно-егоцентричних і прагматичних орієнтацій;

– переважання вираженої екоцентричної установки та достатнього рівня екопсихологічної релевантності;

– середній або низький рівень вираження екодиспозицій із певним переважанням колоборативної та несесітивної диспозицій.

Водночас окреслена мета та завдання дослідження передбачають виявлення взаємозв'язків між загальними ціннісно-смисловими орієнтирами особистості та ставленням до екологічних проблем у респондентів. Для цього проведемо кореляційний аналіз двох груп показників (перелік показників кожної з груп наведені у підрозділі 2.1). Результати такого аналізу наведені у таблиці 2.2.

В таблиці 2.2 червоним кольором виділені залежності, модуль коефіцієнта кореляції яких більший за 0,5, і які є статистично значимими (показник p-значимість не перевищує 0,05).

Таблиця 2.2 – Результати проведеного кореляційного аналізу показників екологічної свідомості та загальних ціннісно-смислових орієнтирів респондентів

	BUB_REST	BUB_MONE	BUB_BEAU	BUB_MERC	BUB_LOVE	BUB_COGN
EEATE_ECO	0,7523	-0,6940	0,8627	0,2832	0,1103	0,6199
EEATE_ANTRO	-0,6699	0,8213	-0,7433	-0,2391	-0,1275	-0,5285
EEATE_NEITR	-0,4341	0,4454	-0,5004	-0,2201	-0,2376	-0,3470
TED_CLB	0,7876	-0,6304	0,9145	0,2883	0,0611	0,6392
TED_NES	-0,6018	0,8965	-0,6253	-0,1900	-0,1789	-0,4665
TED_IND	-0,4005	0,3584	-0,4797	-0,1407	-0,2062	-0,2617
TED_SMS	-0,4467	0,2628	-0,3851	-0,0640	-0,0845	-0,3423
TED_SMT	-0,4003	0,4387	-0,3992	-0,1022	-0,0305	-0,3151
TED_GACH	-0,4772	0,5012	-0,5684	-0,1437	-0,1078	-0,4699
	BUB_POWR	**BUB_RESP**	**BUB_SOCI**	**BUB_SPEK**	**BUB_HLTH**	
EEATE_ECO	-0,6926	0,6313	0,7489	0,0111	0,7480	
EEATE_ANTRO	0,7605	-0,5609	-0,6604	0,0677	-0,6848	
EEATE_NEITR	0,4115	-0,2899	-0,4774	-0,0885	-0,4362	
TED_CLB	-0,6464	0,6045	0,7253	0,0834	0,7702	
TED_NES	0,8344	-0,4976	-0,6214	0,0864	-0,6460	
TED_IND	0,4199	-0,2939	-0,3770	-0,0664	-0,4372	
TED_SMS	0,2429	-0,2989	-0,2316	-0,0588	-0,3307	
TED_SMT	0,6164	-0,4354	-0,4538	0,1753	-0,4021	
TED_GACH	0,5457	-0,4632	-0,5650	-0,1079	-0,5360	

На першочергову увагу заслуговують суттєво виражені залежності між показником екоцентричної установки та цінностями пошуку і насолоди прекрасним (коефіцієнт кореляції r = 0,86), приємного проведення часу та відпочинку (r = 0,75), соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві (r = 0,75), здоров'я (r = 0,75). Зазначені кореляційні

взаємозв’язки між показниками досить очікувані. Дійсно, для респондентів, у яких в ціннісно-смисловій сфері домінують цінності пошуку і насолоди прекрасним та приємного проведення часу і відпочинку, природа є природним джерелом естетичних переживань, гармонії й внутрішнього спокою, а отже, вони схильні сприймати її як самостійну цінність, що потребує збереження та дбайливого ставлення. Водночас тісний зв’язок між показником екоцентричної установки та ціннісним орієнтиром здоров’я свідчить про усвідомлення респондентами важливості належного стану природного середовища для забезпечення власного здоров’я, стану фізичного та психологічного благополуччя. Екоцентризм також є важливим для респондентів, у яких виражена ціннісна орієнтація соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві, адже для таких студентів громадський захист екологічних принципів, публічна діяльність у напрямку охорони довкілля виступають певними інструментами забезпечення високої соціальної активності та відповідно формування самоповаги і самореалізації. Тому досить високий кореляційний взаємозв’язок зафіксовано і між показниками EEATE_ECO та BUB_RESP (r = 0,63).

Виявлено також обернені кореляційні залежності між рівнем екоцентричної установки та цінностями високого соціального статусу і управління людьми (r = -0,69), високого матеріального добробуту (r = -0,69). Такі результати свідчать, що для респондентів із вираженою екоцентричною установкою характерна менша орієнтація на прагматичні, утилітарні та владно-егоцентричні цінності, адже домінування таких орієнтирів часто супроводжується прагненням підпорядкування природи власним потребам. Натомість у студентів із високими показниками екоцентризму спостерігається відмова від пріоритету матеріального зиску та соціального домінування на користь гармонійного співіснування з навколишнім середовищем, що відображає зрілість їхньої ціннісно-смислової сфери й гуманістичну спрямованість світогляду.

Інша спрямованість взаємозв’язків виявлена між антропоцентричною установкою та різними типами ціннісних орієнтирів опитаних студентів. Так, обґрунтовано тісний кореляційний зв’язок між показником антропоцентричної установки та цінностями високого матеріального добробуту (r = 0,82), високого соціального статусу і управління людьми (r = 0,76). Водночас відчутний обернений кореляційний взаємозв’язок виявлений між показником антропоцентричної установки та ціннісними орієнтирами пошуку і насолоди прекрасним (r = -0,74), приємного проведення часу та відпочинку (r = -0,70), соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві (r = -0,66), здоров’я (r = -0,68). Враховуючи антагоністичний характер зв’язку екоцентричної та антропоцентричної установки отримані результати цілком зрозумілі. Для респондентів, для яких природа має лише інструментальну цінність та виступає тільки в якості засобу задоволення власних потреб, характерним є домінування утилітарно-прагматичних орієнтацій, спрямованих на досягнення особистого успіху, матеріального благополуччя та соціального визнання, тоді як духовно-естетичні й гуманістичні цінності відступають на другий план. Відповідно, зниження значущості естетичних, рекреаційних, соціально-активних і здоров’язбережувальних орієнтацій є закономірним проявом переважно антропоцентричного світогляду, у межах якого відсутнє відчуття особистої відповідальності за стан довкілля.

Окремо проаналізуємо кореляційні взаємозв’язки між показниками екодиспозицій та загальними ціннісними орієнтирами ціннісно-смислової сфери респондентів. Можемо стверджувати, про тісний кореляційний зв'язок між колоборативною екодиспозицією та ціннісними орієнтирами пошуку і насолоди прекрасним (r = 0,91), приємного проведення часу та відпочинку (r = 0,79), соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві (r = 0,73), здоров’я (r = 0,77). Такі результати можна пояснити ключовою роллю відповідної екодиспозиції для формування екоцентричного світогляду. Особи, які характеризуються високим рівнем екоцентризму, свідомо ставлять

до екологічних потреб та проблем, мають значну екологічну мотивацію різних складових повсякденної діяльності, підтримують «співпрацю» між людиною та природою, що і є виявом колоборативної екодиспозиції. Тому показники екоцентричної установки та колоборативної екодиспозиції для опитаних студентів пов’язані зі спільним спектром ціннісних орієнтацій.

Водночас для несесітивної екодиспозиції, яка характеризується «споживацьким» ставленням до природи, використанням її ресурсів без урахування екологічних обмежень і наслідків, характерні протилежні тенденції кореляційних зв’язків. Так, виявлені тісні позитивні кореляційні залежності з цінностями високого матеріального добробуту (r = 0,90), високого соціального статусу та управління людьми (r = 0,83); обернені кореляційні залежності з цінностями пошуку і насолоди прекрасним (r = -0,63), приємного проведення часу та відпочинку (r = -0,60), соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві (r = -0,62), здоров’я (r = -0,65). Отримані результати підтверджують спрямованість несесітивної екодиспозиції на задоволення матеріальних і соціальних вигод навіть на шкоду етичним та естетичним цінностям. Особи з відповідним ставлення до навколишнього середовища, як правило, менш схильні до активної соціальної участі та екологічної відповідальності, а поведінка таких людей керується утилітарними мотивами і прагненням до комфорту. Отже, можна відзначити певний взаємозв'язок між несенсітивною екодиспозицією та індивідуально орієнтованою ціннісною моделлю.

Зв’язок інших екодиспозицій із загальними ціннісними орієнтирами ціннісно-смислової сфери опитаних студентів менш виражений і стабільний. Так, для індиферентної та совмісійної екодиспозицій взагалі не виявлено певних значимих кореляцій, модуль коефіцієнта яких перевищував би 0,5. Водночас наявний певний зв'язок між совметральною екодиспозицією та цінністю високого соціального статусу та управління людьми (r = 0,62); між гашенарною екодиспозицією та цінностями високого матеріального добробуту (r = 0,50), пошуку і насолоди прекрасним (r = -0,57), високого

соціального статусу та управління людьми (r = 0,55), соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві (r = -0,56), здоров'я (r = -0,54). Отже, для осіб, які мають високий рівень совметральної та (або) гашенарної екодиспозицій, виражене переважання прагматичних, утилітарних, владно-егоцентричних цінностей. Природа для таких респондентів не має певної самоцінності, характеризується винятково утилітарним значенням. Водночас помірний зв’язок між аналізованими показниками спричинений скоріш за все обмеженою вираженістю зазначених екодиспозицій у вибірці опитаних студентів.

Окрім виявлених взаємозалежностей між типами та проявами екологічної свідомості і загальними ціннісними орієнтирами ціннісно-смислової сфери опитаних студентів важливо також виокремити характерні типи вираження екологічних орієнтирів у структурі ціннісно-смислової сфери особистості. Для цього було проведено третій етап емпіричного дослідження, а саме кластерний аналіз.

Спочатку за допомогою методу Варда було побудовано дендрограму на основі розрахунку евклідових відстаней між окремими вимірами результатів. Результати побудови дендрограми наведено на рисунку 2.3.

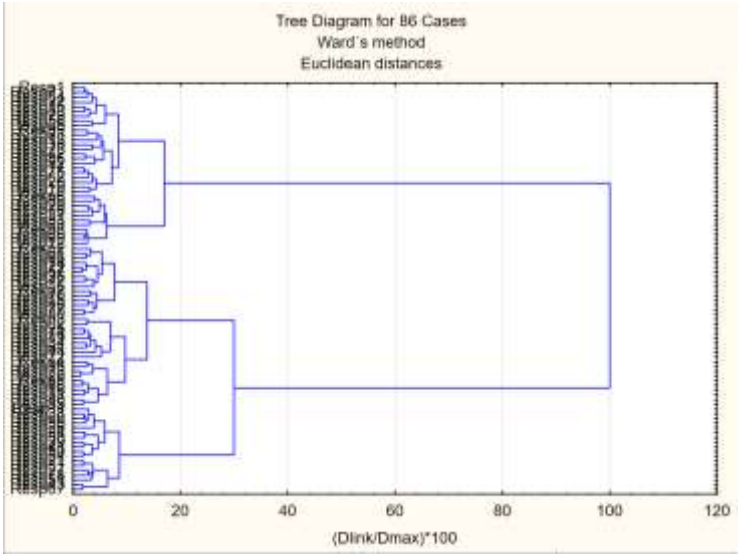

Рисунок 2.3 – Побудована дендрограма за результатами проведеного кластерного аналізу

Візуальний аналіз отриманої дендрограми дає підстави виокремити 5 кластерів (достатня кількість для врахування всіх суттєвих відмінностей між респондентами, але і не надмірна, що могла б ускладнити інтерпретацію результатів). Надалі, за допомогою методу k-середніх здійснено розподіл на 5 кластерів та визначено членів кожного кластеру, розраховано описові статистики, за якими виокремлено певні типи вираження екологічних орієнтирів у структурі ціннісно-смислової сфери особистості. Статистичні характеристики та перелік членів кожного кластеру наведено в додатку А.

Перший виокремлений тип (20 респондентів) характеризується нечіткістю вираження екологічної установки (вибіркове середнє показника екоцентричної установки – 51,67, антропоцентричної установки – 50,56, апатичної установки – 13,44), значним переважанням несесітивної екодиспозиції (вибіркове середнє відповідного показника сягає 42,86, при цьому для інших екодиспозицій не перевищує 23,57), домінуванням ціннісних орієнтирів високого матеріального добробуту (вибіркове середнє 90,83), спілкування (вибіркове середнє 53,33), визнання та поваги людей, впливу на оточуючих (вибіркове середнє 51,67). Такий тип можна охарактеризувати як егоцентрично-споживацький, оскільки він поєднує низьку вираженість екологічної свідомості з домінуванням утилітарних і матеріалістичних цінностей. Для представників такого типу природа виступає насамперед як засіб досягнення особистих цілей і задоволення потреб, а не як самостійна цінність чи об’єкт піклування. Їм властива орієнтація на зовнішні прояви успішності (статус, вплив, соціальне схвалення) при відносній байдужості до екологічних і гуманістичних ідеалів. Такий тип може бути пов’язаний із прагматичним стилем мислення, низькою рефлексією щодо екологічних наслідків власної діяльності та слабко розвинутим почуттям особистої відповідальності за стан довкілля.

Другий виокремлений тип (17 респондентів) визначається незначним переважанням екоцентричної установки (вибіркове середнє відповідного показника – 69,61, антропоцентричної установки – 28,92, апатичної

установки – 8,33), досить суттєвим виявом колоборативної екодиспозиції (вибіркове середнє відповідного показника сягає 41,18, при цьому для інших екодиспозицій не перевищує 15,13), домінуванням ціннісних орієнтирів кохання (вибіркове середнє 69,61), соціальної активності (вибіркове середнє 49,02), визнання та поваги людей, впливу на оточуючих (вибіркове середнє 48,04), пошуку та насолоди прекрасним (вибіркове середнє 45,10). Такий тип можна охарактеризувати як соціально-гармонізований, оскільки він поєднує екоцентричну спрямованість із цінностями міжособистісної взаємодії, емоційної залученості та творчого самовираження. Для представників такого типу характерна відносна узгодженість екологічних і гуманістичних орієнтацій. Турбота про природу у членів кластеру нерозривно пов’язується з прагненням до гармонійних стосунків із людьми, кохання, краси й соціальної активності. Така система цінностей свідчить про внутрішню збалансованість, емпатійність і готовність до колективних дій, спрямованих на покращення довкілля та соціального середовища.

Третій виокремлений тип (17 респондентів) визначається суттєвим переважанням екоцентричної установки (вибіркове середнє відповідного показника – 76,56, антропоцентричної установки – 24,83, апатичної установки – 3,91), чітким виявом колоборативної екодиспозиції (вибіркове середнє відповідного показника сягає 53,57, при цьому для інших екодиспозицій не перевищує 16,96), домінуванням ціннісних орієнтирів визнання та поваги людей, впливу на оточуючих (вибіркове середнє 83,33), допомоги та милосердя до інших людей (вибіркове середнє 69,79), пошуку та насолоди прекрасним (вибіркове середнє 60,42). Такий тип можна охарактеризувати як альтруїстично-гуманістичний, оскільки для нього характерне поєднання вираженої екоцентричної установки з глибокою соціальною та моральною чутливістю. Представники цього типу орієнтуються на цінності милосердя, взаємоповаги, естетичного сприйняття світу, що свідчить про цілісну гуманістичну систему цінностей. Їм притаманна висока екологічна свідомість, емпатійне ставлення як до

природи, так і до людей, готовність до співпраці та моральної підтримки інших, що зумовлює їхню схильність до просоціальної та екологічно відповідальної поведінки.

Четвертий виокремлений тип (20 респондентів) визначається домінантним проявом екоцентричної установки (вибіркове середнє відповідного показника – 90,94, антропоцентричної установки – 17,08, апатичної установки – 2,81), майже повним переважанням колоборативної екодиспозиції (вибіркове середнє відповідного показника сягає 82,14, при цьому для інших екодиспозицій не перевищує 11,43), домінуванням ціннісних орієнтирів пошуку і насолоди прекрасним (вибіркове середнє 92,50), визнання та поваги людей, впливу на оточуючих (вибіркове середнє 85,00), здоров'я (вибіркове середнє 81,67), пізнання нового у світі, природі, людині (вибіркове середнє 67,50). Такий тип можна охарактеризувати як екоцентрично-рефлексивний, оскільки він поєднує найвищу вираженість екоцентричної установки з глибоким пізнавальним інтересом, естетичною чутливістю та прагненням до внутрішньої гармонії. Для представників цього типу характерне усвідомлене, духовно забарвлене ставлення до природи, сприйняття її як самодостатньої цінності та джерела натхнення. Їм притаманна висока рефлексивність, орієнтація на саморозвиток, здоровий спосіб життя і пізнання світу в його цілісності, що свідчить про сформовану екологічну культуру та зрілу систему особистісних смислів.

П'ятий виокремлений тип (13 респондентів) визначається суттєвим переважанням антропоцентричної установки (вибіркове середнє відповідного показника – 72,44, екоцентричної установки – 31,89, апатичної установки – 17,79), вираженими несесітивною (вибіркове середнє 68,13), гашенарною (вибіркове середнє 26,37), індиферентною (вибіркове середнє 24,18) екодиспозиціями, домінуванням ціннісних орієнтирів високого матеріального добробуту (вибіркове середнє 100,00), високого соціального статусу та управління людьми (вибіркове середнє 70,51), кохання (вибіркове середнє 55,13), спілкування (вибіркове середнє 48,72). Такий тип можна

охарактеризувати як прагматично-статусний, оскільки він поєднує домінування антропоцентричної установки з вираженими несесітивними й гашенарними екодиспозиціями та орієнтацією на досягнення матеріального й соціального успіху. Для представників цього типу характерне утилітарне сприйняття природи як ресурсу для реалізації власних потреб і амбіцій, схильність до конкуренції, прагнення до контролю та лідерства. Їхня ціннісна система побудована навколо прагнення до добробуту, статусу й міжособистісних стосунків, що відображає раціонально-вигідний, але емоційно обмежений тип взаємодії з природним і соціальним середовищем.

Отже, проведений кластерний аналіз дозволив виокремити п’ять типів співвідношення ціннісно-смислових орієнтирів та особливостей екологічної свідомості студентської молоді, що відображають різні рівні інтеграції екологічних цінностей у структуру особистісних смислів. Виявлені типи демонструють широкий діапазон ціннісних орієнтацій: від егоцентрично-споживацької та прагматично-статусної до зрілих екоцентрично-рефлексивних і гуманістичних моделей ставлення до природи. Така типологічна структура засвідчує наявність неоднорідності у формуванні екологічної свідомості студентів, що зумовлено відмінностями у системі ціннісних пріоритетів, рівні екологічної культури та особистісної рефлексії.

Узагальнюючи вищевикладене, у структурі ціннісно-смислової сфери студентської молоді переважають гуманістичні, просоціальні та естетичні орієнтації, тоді як утилітарно-прагматичні й владно-егоцентричні цінності посідають другорядне місце. Більшість респондентів характеризується вираженою екоцентричною установкою та достатнім рівнем екопсихологічної релевантності, що свідчить про потенційну готовність до екологічно відповідальної поведінки. Також виявлено тісний взаємозв’язок між типом екологічної свідомості та системою особистісних цінностей. Для студентів із колоборативною екодиспозицією характерні духовно-естетичні, гуманістичні та здоров’язбережувальні орієнтири, тоді як несесітивна й антропоцентрична позиції корелюють із матеріалістичними, статусними та

споживацькими цінностями. Кластерний аналіз підтвердив наявність п’яти типів інтеграції екологічних і ціннісних орієнтацій: від егоцентрично-споживацького до екоцентрично-рефлексивного, що відображає різні рівні сформованості екологічної свідомості студентської молоді.

2.3 Екологічний тренінг як ефективний засіб розвитку екологічної свідомості студентської молоді

Проведене емпіричне дослідження структури ціннісно-смислових орієнтирів та ставлення до екологічних проблем у студентської молоді виявило низку проблем формування екологічної свідомості, таких як: значна частка респондентів (понад 40%), у яких розвинена антропоцентрична чи апатична установка; недостатній вияв колоборативної екодиспозиції; прояви гашенарної екодиспозиції в окремих студентів тощо. Відповідно постає нагальна проблема пошуку ефективних засобів розвитку екологічної свідомості студентської молоді. Одним із таких засобів є екологічний тренінг.

Екологічний тренінг є особливо ефективним інструментом для розвитку екологічної свідомості студентської молоді, оскільки поєднує активні методи навчання, практичну діяльність і рефлексію. На відміну від одностороннього інформування, тренінги стимулюють участь, залученість та відповідальність, що дозволяє не просто передавати знання, а трансформувати ставлення до природи й сформувати внутрішню мотивацію до сталих дій. Ефективність екологічного тренінгу значною мірою також пояснюється низкою психологічних механізмів, що активуються у процесі групової взаємодії. Одним із ключових є механізм соціального навчання, згідно з яким студенти переймають нові моделі поведінки, спостерігаючи за діями інших учасників групи, оцінюючи наслідки цих дій і отримуючи соціальне підкріплення. Іншим важливим механізмом є емоційно-ціннісна ідентифікація з природою, яка відбувається через вправи, що активізують

емпатію, емоційне залучення або символічне переживання проблемних екологічних ситуацій. Нарешті, значну роль відіграє групова динаміка, що створює атмосферу підтримки, довіри та безпечного озвучування власних думок [6].

Екологічний тренінг позитивно впливає на корекцію антропоцентричної чи апатичної установок. Так, зокрема, студенти з антропоцентричною установкою демонструють схильність до раціональної переоцінки власної ролі в системі «людина-природа», що ускладнює формування відповідального ставлення до навколишнього середовища [39]. Для цієї групи тренінг особливо важливий через можливість опрацювання етичних дилем, дискусій про межі людського впливу та аналіз реальних екологічних наслідків діяльності людини. Студенти з апатичною установкою навпаки потребують активізації емоційно-ціннісної сфери, що досягається через рефлексивні вправи, роботу з персональними екологічними історіями та групову динаміку.

Позитивний вплив тренінгу виявляється і щодо окремих екодиспозицій. Наприклад, для совмісійної екодиспозиції характерна внутрішня суперечливість і фрагментарне бачення екологічних проблем, що зумовлює необхідність когнітивної структуризації знань [39], яку забезпечують кейс-методи та моделювання ситуацій. Індиферентна екодиспозиція часто має недостатній рівень практичної екодії [39], в такому випадку тренінг дозволяє зміцнити поведінковий компонент через проєктну діяльність і вироблення групових стратегій дій. Взагалі можна стверджувати, що кожна з екодиспозицій знаходить у тренінговому форматі як компенсаторні, так і розвивальні можливості, що підтверджує високу адаптивність такої форми навчальної роботи до потреб розвитку екологічної свідомості сучасної студентської молоді.

Порівняно з іншими формами освітньої діяльності екологічний тренінг має значні переваги. Так, традиційні лекційні заняття забезпечують передусім когнітивний компонент екологічної свідомості, однак вони

практично не впливають на емоційно-ціннісні орієнтації студентів і лише частково формують поведінкові навички. Семінари й дискусійні заняття сприяють розвитку критичного мислення, проте позбавлені елементу практичної екодії, який є необхідним для переходу від знань до реальних дій [23]. Волонтерська та природоохоронна діяльність, хоча й має практичний характер, часто не супроводжується рефлексивним аналізом, унаслідок чого ефект не інтегрується у систему світоглядних орієнтирів студента. На цьому тлі екологічний тренінг постає як найбільш збалансована форма, оскільки поєднує інформаційний, емоційний та діяльнісний компоненти. Студенти не лише отримують знання, але й активно переживають їх у груповій взаємодії, моделюють різні варіанти поведінки та рефлексують над власними змінами. Саме така комплексність дозволяє тренінгу формувати стійкі екологічні установки, що не зникають одразу після завершення навчального модуля [16].

Водночас при плануванні структури екологічного тренінгу треба враховувати його певні потенційні ризики і обмеження. По-перше, досить часто постає проблема нерівномірного рівня залученості учасників, адже частина студентів може бути схильна до пасивної участі, що знижує ефективність групової роботи та обмежує вплив тренінгових методів на їхні особистісні зміни. По-друге, важливим є професіоналізм тренера, оскільки недостатній рівень його комунікативної компетентності або невміння фасилітувати дискусії може перетворити тренінг на звичайне заняття без суттєвого впливу на екологічні установки. По-третє, тренінг вимагає відповідного матеріально-технічного забезпечення, а саме гнучкого простору, мультимедійних ресурсів, друкованих матеріалів, доступу до природних локацій. За відсутності таких умов можливості тренінгу звужуються, і його потенціал не реалізується повністю. Нарешті, варто врахувати, що тренінг не гарантує довготривалих змін без подальшої підтримки. Сформовані наміри потребують подальшого підкріплення у вигляді участі в екопроєктах, волонтерських практиках або регулярних

зустрічах екоактиву. Визначення цих обмежень дозволяє більш усвідомлено планувати тренінги та інтегрувати їх у ширшу систему екологічної освіти [39].

При підготовці екологічного тренінгу важливо чітко сформулювати його мету, що має полягати у розвитку практичних навичок екологічної поведінки та мотивації до дій відповідного спрямування. Такий підхід узгоджується з науковими положеннями, згідно з якими екологічне виховання має поєднувати знання, ціннісні установки й практику дій [37; 43].

Цільова аудиторія тренінгу – студенти вищих навчальних закладів різних спеціальностей. Важливо зауважити, що формування екологічної свідомості саме в студентському середовищі має велике значення, адже молодь у вишах перебуває в процесі критичного світоглядного становлення [33].

Для забезпечення ефективної групової динаміки рекомендується формувати групи з приблизно 15-25 осіб, що дає змогу залучити кожного учасника, проводити рольові та групові вправи, а також підтримувати інтерактивний формат. При попередньому відборі доцільно провести опитування або анкетування, щоб визначити рівень базових екологічних знань і мотивацію студентів. Такий підхід дозволить адаптувати тренінг під специфіку групи (наприклад, концентруватися на практичних діях, якщо виявлено дефіцит дій або залучення).

Методи активності в тренінгу повинні бути різноманітними та адаптованими до студентської аудиторії. До них належать рольові ігри (імпровізація конфліктних екосценаріїв, як-от «екологічна криза міста»), кейс-методи (аналіз реальних або змодельованих екологічних проблем), групові дискусії (на теми сталого розвитку, етичного споживання, участі студентів у екополітиці) і практичні вправи (екскурсії, сортування, створення міні-екопроєктів). Також важливо впроваджувати рефлексивні вправи на підсумковому етапі, а саме обговорення результатів тренінгу, планування особистих екодій, самооцінка змін у світогляді, що сприяє закріпленню

досвіду, отриманому під час проходження тренінгу. Як обґрунтовано показано в [8; 15], розглянуті інтерактивні методи (рольові ігри, тренінги, дискусії) значно ефективніші в екологічній освіті, ніж традиційні лекції.

Матеріально-технічне забезпечення тренінгу має бути адекватним до форм активності. Так, потрібно приміщення, яке можна організувати для групових вправ (з гнучким розсадженням), мультимедійні засоби (проектор, ноутбук, фліпчарт), а також роздаткові матеріали (сценарії, робочі листи, картки) і ресурси для практичної роботи (мішки для прибирання, контейнери для сортування, карти для екскурсій). Щодо таймінгу, оптимальним є формат дводенного інтенсиву. Перший день варто присвятити знайомству, рольовим іграм і кейсам, а другий – практичним екоакціям, рефлексії та підведенню підсумків. Така структура забезпечує достатньо часу для глибокої роботи над розвитком екологічної свідомості і для втілення конкретних дій.

Варто більш детально дослідити можливу структуру екологічного тренінгу. Так, найбільш поширеною є трьохетапна модель зі вступною, основною та заключною частинами. Відповідна класична структура тренінгу не лише сприяє плавному студентів до теми, але й гарантує, що напрацювання тренінгу будуть глибшими й стійкими.

На вступному етапі головне завдання полягає у створенні психологічного простору, в якому учасники почуватимуться безпечно, готові до взаємодії й відкритого обміну думками. Для цього рекомендується почати зі спеціальних вправ, які дають змогу учасникам познайомитися, сприйняти один одного не лише як студентів, а як особистостей із власними екоцінностями. Наприклад, можна запропонувати вправу «Екологічне ім’я»: кожен студент називає своє ім’я та додає слово, яке асоціюється у нього з природою («Віктор-Ліс», «Марія-Роса» тощо). Така вправа не лише дозволить познайомитися учасникам один з одним, але й налаштує на екологічний контекст взаємодії [37].

Потім можна провести вправу «Очікування та побоювання». Під час виконання цієї вправи група поділяється на пари або трійки, де учасники

розповідають про те, що вони сподіваються отримати від тренінгу, яких знань, дій і змін чекають, і що їх може лякати в обговоренні екологічних тем [42]. Після обговорення у маленьких групах тренер запрошує кожного озвучити свої думки, фіксує очікування на стенді або фліпчарті, щоб потім пов’язати зміст тренінгу з реальними потребами групи.

Також у цей час важливо формулювати правила роботи. До таких правил можна віднести встановлення принципу «тут і тепер», конфіденційність, взаємну повагу, право на висловлення власної думки та активної участі тощо [29]. Усі ці правила обговорюються разом із учасниками й записуються в простому вигляді, щоб група мала спільні домовленості. Це створює основу для конструктивної роботи надалі.

Далі йде основний етап – ключова частина тренінгу, під час проходження якої студенти залучаються до інтерактивних дій, моделювань, практичних вправ та обговорень. Основний етап можна у контексті чотирьох напрямків: рольові ігри, аналіз кейсів, групові дискусії та практична екодія.

Рольові ігри. Рольові ігри є ефективним методом, оскільки дозволяють моделювати складні екологічні ситуації, які поєднують соціальні, економічні та екологічні аспекти. Наприклад, змоделюємо сценарій «Екологічна криза міста». Учасники діляться на групи (влада, бізнес, екологічні активісти, звичайні мешканці) і отримують завдання розробити стратегію вирішення проблеми (наприклад, забруднення водойми або сміттєзвалища) [29]. Кожна група обговорює, які ресурси має, які пріоритети, які компроміси може запропонувати, а потім презентує своє рішення. Після цього відбувається спільне обговорення, під час якого учасники аналізують, що було найскладніше, які варіанти здавалися нереальними або небезпечними, і як можна досягти балансу.

Кейс-аналіз. Кейс-аналіз дає змогу студентам працювати з реальними або змодельованими екологічними проблемами. Наприклад, один кейс може стосуватися утилізації електронних відходів в університетському містечку. Учасники повинні з’ясувати, куди викидаються старі ноутбуки і телефони,

розробити план збору та переробки, оцінити економічні, логістичні та екологічні аспекти. Інший кейс – озеленення території кампусу. Студенти аналізують, які рослини підійдуть, скільки площі використати, які витрати будуть на посадку й догляд, і як залучити інших студентів до цієї ініціативи. Після аналізу групи презентують свої рішення, порівнюють використані підходи й дискують, що є найбільш реалістичним і корисним [13].

Групові дискусії та круглі столи. У рамках цього блоку тренер організовує дискусії або круглі столи на теми, які стосуються екологічної етики, студентської відповідальності та сталого розвитку. Наприклад, можна запропонувати такі запитання: «Що означає для мене бути екологічно свідомим?»; «Які екодії я готовий робити щодня?»; «Як студенти можуть впливати на екополітику університету?» [17; 37]. Під час обговорень тренер фасилітує діалог, стимулює активне слухання, задає уточнюючі запитання, підсумовує думки учасників, і, за потреби, фіксує ключові ідеї або пропозиції. Цей етап не лише підсилює усвідомлення екологічних проблем, а й створює почуття спільності, адже студенти бачать, що їхні колеги сприймають екологічні проблеми схожим чином, або ж пропонують інші, свої власні підходи.

Практичні екодії. Основна частина екологічного тренінгу може передбачати і практичні дії учасників. Так, наприклад, учасники можуть провести екскурсію для школярів на природну ділянку або в зелений куточок університету, потім попрацювати там в екологічному контексті (прибрати сміття, висадити рослини, розставити контейнери для сортування відходів). Інший варіант реалізації практичних екодій — міні-проєкти всередині кампусу, такі як створення клумб, вертикального озеленення стін, кампанія зі встановлення контейнерів для переробки сміття [17; 42]. У ході таких вправ студенти впроваджують практичні рішення, бачать конкретний результат своєї праці і відчувають власну відповідальність за вирішення проблем довкілля.

Після завершення практичної роботи варто розпочинати заключний етап, присвячений рефлексії та плануванню подальших дій. Тренер збирає учасників у загальну групу й пропонує серію рефлексивних вправ. Однією з таких вправ може бути письмове самоусвідомлення, під час якого кожен студент отримує аркуш або карту, на якій відповідає на запитання «Що мене найбільше здивувало?», «Що я робитиму після тренінгу?» та «Які конкретні дії я готовий впровадити в своєму житті або університеті?» [37]. Потім учасники можуть обговорити свої відповіді в парах чи малих групах. Після цього доцільно запропонувати створити «Екологічну угоду» – документ, у якому кожен учасник записує конкретні екодії та зобов'язання на найближчий період (наприклад, сортування сміття, участь в екопроєкті, організація екоакцій). Така угода може бути як індивідуальною, так і груповою. Її можна задокументувати (написати на плакаті або фліпчарті) і розмістити в кампусі або на груповій дошці, щоб бути нагадуванням і стимулом.

В завершальному блоці тренінгу також доцільно провести круглий стіл для підбиття підсумків, де кожен може поділитися, що він дізнався, які емоції пережив, які плани має на майбутнє. Тренер підсумовує основні теми і заохочує підтримувати один одного в аспекті екологічної поведінки.

Описана модель екологічного тренінгу є досить ефективною, дозволяє впливати на формування всіх трьох компонентів екологічної свідомості студентів. Схарактеризуємо потенціал екологічного тренінгу у формуванні кожного з компонентів екологічної свідомості більш детально.

Когнітивний компонент екологічної свідомості передбачає наявність системи знань про екологічні процеси, взаємозв'язки в природі та соціально-економічні аспекти впливу людини на довкілля [22]. Відповідно екологічний тренінг сприяє розвитку цього компоненту через активізацію пізнавальної діяльності, використання кейсів, рольових ігор та обговорень реальних екологічних проблем. Так, наприклад, практичний аналіз сценаріїв забруднення міських водойм або планування озеленення кампусу може

поглибити як загальні когнітивні навички студентів (системне мислення, розуміння причинно-наслідкових зв'язків), так і конкретні екологічні знання щодо процесів забруднення, методів вирішення екологічних проблем тощо. Більш того, інтерактивні методи навчання, запропоновані під час проведення екологічного тренінгу, більшою мірою стимулюють засвоєння знань у порівнянні з традиційними лекційними формами [15; 45].

Емоційно-ціннісний компонент включає ставлення до природи, переживання за її стан, формування відповідальності та моральних цінностей щодо довкілля [22]. Відповідно екологічний тренінг сприяє розвитку цього компоненту через виконання вправ, що стимулюють проявлення емпатії, саморефлексію та зміну оцінок особистих ціннісних орієнтирів. Наприклад, заповнення метафоричних карт «Моє ставлення до природи» або вправи на обговорення особистого досвіду взаємодії з екологічними проблемами дозволяють студентам усвідомити власні ціннісні орієнтири та розглянути можливості їх удосконалення. Важливо зауважити, що саме емоційне залучення є ключовим чинником формування стійкої екологічної позиції, оскільки воно стимулює мотивацію до сталих екологічних дій [1].

Нарешті поведінковий компонент екологічної свідомості охоплює конкретні дії та готовність особистості реалізовувати екологічно відповідальні практики [22]. Відповідно екологічний тренінг впливає на цей компонент через моделювання ситуацій, планування практичних кроків та обговорення можливих стратегій екодій. Такі практичні екодії, як розробка проєктів з озеленення території університету або впровадження системи сортування сміття в гуртожитках, забезпечують перехід від декларативного знання до внутрішньої мотивації та готовності до реальних екоорієнтованих дій [30].

Таким чином, можна стверджувати, що екологічний тренінг забезпечує комплексний розвиток всіх трьох компонентів екологічної свідомості. Когнітивний рівень поповнюється знаннями та навичками аналізу екологічних проблем, емоційно-ціннісний розвивається внаслідок

формування ціннісної мотивації та емпатії до природи, поведінковий вдосконалюється за рахунок стимулювання готовності до практичних дій. У результаті тренінг створює умови для формування цілісної екологічної позиції студентської молоді. Відповідно застосування екологічного тренінгу може бути рекомендовано для корекції виявлених проблем розвитку екологічної свідомості студентської молоді (значна частка респондентів із вираженою антропоцентричною установкою, недостатній вияв колоборативної екодиспозиції тощо).

ВИСНОВКИ

У межах теоретичного аналізу проблеми було з’ясовано, що ціннісно-смислова сфера студентської молоді являє собою складну, багаторівневу структуру, у якій інтегруються когнітивні, мотиваційні, емоційні та поведінкові компоненти, що визначають внутрішню життєву позицію особистості. Юність є критичним періодом формування системи життєвих смислів, оскільки саме в цьому віці завершується переосмислення власної ролі у соціумі, визначення пріоритетів та моделей поведінки. Особливе місце в ціннісно-мотиваційній сфері студентів посідають екологічні цінності, які виступають не лише елементом реалізації загальної системи світогляду, а й важливим чинником формування сталого способу життя та екологічно орієнтованої поведінки. Екологічні установки та диспозиції слугують механізмами реалізації цінностей у практичній діяльності, а їх формування залежить від сімейного середовища, освітніх впливів, соціокультурних умов і власного досвіду взаємодії з природним довкіллям. Отже можна стверджувати, що екологічна свідомість виникає як результат складної взаємодії особистісних цінностей, соціальних чинників та поведінкових стратегій, які закладають основу екологічно відповідальної активності.

Для визначення взаємозв’язку між ціннісно-смисловими орієнтирами та екологічними цінностями студентської молоді було розроблено модель емпіричного дослідження, яке передбачає застосування стандартизованої методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» для аналізу структурних компонентів ціннісної сфери та методики «Опитувальник екоцентричної та антропоцентричної установок у ставленні до навколишнього середовища» і тесту «Екоцінні диспозиції» для оцінювання рівня сформованості екологічної свідомості. З метою забезпечення надійності і достовірності результатів дослідження здійснено статистичне опрацювання його результатів шляхом характеристики описових статистик, проведенням кореляційного та кластерного аналізу.

Проведене емпіричне дослідження дозволило схарактеризувати взаємозв’язки між ціннісно-смисловими орієнтаціями студентів та особливостями їхніх екологічних уявлень. Було встановлено, що у структурі ціннісно-смислової сфери студентської молоді домінують гуманістичні, просоціальні та естетичні орієнтації, тоді як утилітарно-прагматичні та егоцентрично-владні ціннісні орієнтації мають менш виражений характер. Виявлено також переважання екоцентричної установки та достатній рівень екопсихологічної релевантності, що слугує індикатором потенційної готовності студентів до екологічно відповідальної поведінки. Простежується виразна залежність між структурою особистісних цінностей і типом екологічної свідомості. Для носіїв колаборативної екодиспозиції характерні духовно-естетичні, гуманістичні та орієнтовані на збереження здоров’я цінності, тоді як несесітивна й антропоцентрична позиції пов’язані з матеріалістичними, статусними та споживацькими пріоритетами. Дані кластерного аналізу дозволили виокремити п’ять типів конфігурацій ціннісних та екологічних орієнтацій, що репрезентують різні рівні сформованості екологічної свідомості: від егоцентрично-споживацького до екоцентрично-рефлексивного. Такі результати підтверджують існування значної диференціації екологічних установок у студентському середовищі та вказують на необхідність системного підходу до розвитку екологічної компетентності.

На основі отриманих результатів було сформульовано рекомендації щодо підвищення рівня екологічної свідомості студентської молоді, серед яких найбільш ефективним інструментом визначено екологічний тренінг. Такий формат роботи сприяє розвитку мотиваційної залученості, формуванню відповідальних моделей екологічної поведінки та актуалізації екологічних цінностей. Використання інтерактивних методів, практичних завдань і рефлексивних технік дозволяє не лише підвищити екологічну освіченість, а й забезпечити внутрішню переорієнтацію студентів у бік більш усвідомленого ставлення до довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєв А. С. Психологічні аспекти екологічних проблем й екопсихологічні тренінги. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць інституту ім. Г. С. Костюка АПН України. Екологічна психологія*. 2009. Т. 7. Вип. 19. С. 18-23.

2. Бауер М. Й. Екологічні знання у контексті формування світоглядних цінностей суспільства : *автореф. дис. ... канд. філос. наук* : 09.00.09. Київ, 1998. 21 с.

3. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Т. 2. Чернівці : Букрек, 2015. 640 с.

4. Білогур В. Структура світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді. *Вища освіта України*. 2011. № 3. С. 74-80.

5. Бліхар М. П. Ціннісні орієнтації студентської молоді України: соціологічний аналіз проблеми. *Вісник Львівського університету.* Серія соціологічна. 2011. Вип. 5. С. 116-125.

6. Букарєва С. А., Бурлака І. В. Тренінг як інтерактивний метод формування екологічно активної позиції учня. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 1(45). Частина 2. С. 172-177.

7. Бунас А. А., Черних О. А. Теоретико-аналітичний оглад з проблеми дослідження ціннісно-смислової сфери особистості (віковий аспект). *Молодий вчений*. 2020. № 12(88). С. 44-48.

8. Буркут Б. Формування екологічної свідомості та культури як засоби екологічного виховання студентської молоді. *Екологія. Людина. Суспільство* : матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 грудня 2023 р.). Київ, 2023. С. 196-200.

9. Бутківська Т. В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання* : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. Київ : АПН України, 1997. С. 27-31.

10. Гилюн О. В. Студент початку XXI століття: особливості ціннісних орієнтацій та соціальних норм. *Соціальні технології*. 2010. № 45. С. 183-190.

11. Гусєва О. Ю., Воскобоєва О. В., Хлевицька Т. Б. Соціальна відповідальність бізнесу: навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2020. 222 с.

12. Долинська Л. В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2008. 124 с.

13. Долинський Б. Т., Борщенко В. В. Підготовка майбутніх учителів до екологічного виховання молодших школярів. *Наука і освіта*. 2010. № 7. С. 94-98.

14. Єфтені Н. М. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 37. С. 292-296.

15. Жатова Г. О., Зубцова І. В. Формування екологічної свідомості та екологічної культури студентів-екологів. URL : https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/9110/1/Жатова%20Г.%20О.%20Формування%20екологічної%20свідомості.pdf (дата звернення: 11.09.2025).

16. Заслонкіна О. П. Екопсихологічний тренінг як засіб формування екологічної свідомості вихованців ЗВО. *Педагогічний пошук – 2019* : зб. ст. та тез доп. Всеукр. серпн. конф. (Київ, 15-16 серпня 2019 р.). Київ, 2019. С. 27-31.

17. Карataш Н. А. Година спілкування з елементами тренінгу «Екологічне виховання дітей». 2018. URL : https://naurok.com.ua/godina-spilkuvannya-z-elementami-treningu-ekologichne-vihovannya-ditey-19123.html (дата звернення: 18.09.2025).

18. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта*. Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. 2008. № 4-5. С. 28-33.

19. Коханова О. П. Ціннісні орієнтації сучасної молоді: значущість та реалізованість. *Міжнародні челпанівські психолого-педагогічні читання*. 2014. Т. 11. С. 152-157.

20. Кулеша Н. П., Ткачук С. В. Особливості екологічної свідомості як компонент формування особистості в період молодості. *Public Health Journal*. 2023. № 3. С. 61-67.

21. Левченко В. В. Філософсько-психологічні аспекти дослідження екологічного мислення. Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наук. праць СНУ ім. В. Даля. *Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2014. № 1(33). С. 212-218.

22. Мальований М. С. Формування екологічної свідомості та її роль в забезпеченні екологічної безпеки. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2010. № 2. С. 68-75.

23. Мандрик О. М., Мальований М. С., Орфанова М. М. Екологічна освіта для сталого розвитку. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2019. № 1(19). С. 130-139.

24. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці. Соціологія*. 2013. Т. 225. Вип. 213. С. 27-30.

25. Мищенко В. В., Кондратюк С. М. Формування ціннісно-смислової сфери особистості студентської молоді. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2016. № 12. С. 148-151.

26. Москаленко О. В. Структурні компоненти ціннісно-смислової сфери особистості. *Вісник НТУУ КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2013. Вип. 1. С. 91-98.

27. Мунасипова-Мотяш І. А. Особливості екологічної компетентності та екологічних установок студентів різних спеціальностей. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 7. Вип. 42. С. 148-155.

28. Набочук О. О. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників засобами інформаційних тенхологій : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Рівне, 2015. 359 с.

29. Назаренко С. Екологія житла. Рольова гра-тренінг. *Біологія. Шкільний світ*. 2013. № 22(730). С. 11-13.

30. Новицька М. С. Виховання екологічної свідомості і культури. *Біологічні дослідження – 2024* : зб. мат. XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Житомир, 8-9 жовтня 2024 р.). Житомир, 2024. С. 136-137.

31. Остапенко О. І., Ряшко В. І. Соціальні цінності та орієнтації у професійній діяльності молодих спеціалістів, випускників навчальних закладів України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка".* Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 404-410.

32. Петрунько О. В., Плющ О. М. Перспективи застосування екологічного підходу в сучасних психологічних дослідженнях. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2021. № 4(64). С. 205-216.

33. Попова І. Формування екологічної свідомості студентів вищих навчальних закладів. *Вища освіта України*. 2015. № 2. С. 89-94.

34. Пуертас С. Д. К. Соціокультурний підхід до вивчення цінностей. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. Вип. 15. С. 108-119.

35. Романюк Л. В. Психологія становлення цінностей особистості : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 48 с.

36. Романюк Л. В. Психологія цінностей : навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Друкарня «Рута», 2017. 367 с.

37. Савицька І. В. Екологічна освіта та виховання: проблеми і перспективи : навчально-методичний посібник. Коростень : Коростенський міський ліцей №5, 2022. URL : https://naurok.com.ua/navchalno---metodichniy-posibnik-ekologichna-osvita-ta-vihovannya-problemi-i-perspektivi-458922.html (дата звернення: 09.09.2025).

38. Сіпакова О. А. Ціннісні орієнтації студентської молоді. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. Вип. 3. С. 110-118.

39. Скребець В. О., Шлімакова І. І. Екологічна психологія: підручник для студентів ВНЗ. Київ : Слово, 2014. 456 с.

40. Соболєва С. М. Механізми соціально-психологічного впливу на екологічну свідомість студентів. *Науковий вісник ХДУ*. Серія Психологічні науки. 2018. Т. 1. № 2. С. 160-165.

41. Стець В. Особливості ціннісного самовизначення сучасної молоді. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Психологія.* 2009. Вип. 23. С. 39-50.

42. Товкун Н. І. Методичний посібник з досвіду роботи «Екологічне виховання в новому форматі освітнього простору сучасного закладу позашкільної освіти». Переяслав : Будинок художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, 2020. URL : https://vseosvita.ua/library/embed/0100cnrp-10c6.doc.html (дата звернення: 13.09.2025).

43. Трубавіна І. М. Екологічне виховання молоді в контексті сталого розвитку суспільства. *Традиційна культура в умовах глобалізації: сучасний дискурс щодо збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини* : матеріали мат. наук.-практ. конф. (Харків, 23-24 червня 2017 р.). Харків, 2017. С. 319-320.

44. Тюря Ю. І., Кириченко В. О. Екоцентризм як чинник подолання екологічної кризи. *Молодь: наука та інновації* : зб. мат. IX Всеукр. наук.-техн. конф. студ., асп. та молод. вчен. (Дніпро, 5 листопада 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 403-405.

45. Чвертко Л. А., Вінницька О. А., Корнієнко Т. О. Стан та проблеми розвитку туристичного страхування в Україні. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2020. Вип. 16. Т. 1 С. 58-67.

46. Allport G. W., Vernon P. E., Lindzey G. Study of Values. Boston : Houghton Mifflin, 1970. 28 p.

47. Frankl V. Man’s Search for Meaning. Boston : Beacon Press, 2006. 138 p.

48. Kluckhohn F. R., Strodtbeck F. L. Variations in Value Orientations. Evanston : Row, Peterson, 1961. 437 p.

49. Schwartz S., Sagie G. Value consensus and importance. A Cross National Study. *Journal of cross cultural psychology*. 2000. Vol. 31. № 4. P. 465-497.

50. Volkova A., Proskurova I., Yevsieieva L. Study the attitude of the Ukrainian citizens to the environmental problems in the context of the theory of generations. *Pharmaceutical Science*. 2020. № 2(24). P. 18-25.

ДОДАТКИ

Додаток А

Статистичні характеристики та перелік членів кожного з виокремлених типів вираження екологічних орієнтирів у структурі ціннісно-смислової сфери особистості

Variable	Descriptive Statistics for Cluster 1 (Data) Cluster contains 20 cases		
	Mean	Standard Deviation	Variance
TED_CLB	23,57143	11,61040	134,8013
TED_NES	42,85714	9,26980	85,9291
TED_IND	15,00000	15,00090	225,0269
TED_SMS	14,28571	11,35313	128,8937
TED_SMT	2,14286	5,23354	27,3899
TED_GACH	9,28571	11,61040	134,8013
BUB_REST	17,50000	10,08009	101,6082
BUB_MONE	90,83334	11,43888	130,8479
BUB_BEAU	27,50000	18,94514	358,9181
BUB_MERC	43,33333	18,25742	333,3333
BUB_LOVE	50,83333	21,94824	481,7252
BUB_COGN	29,16667	22,21308	493,4211
BUB_POWR	40,00000	13,67971	187,1345
BUB_RESP	51,66667	23,50812	552,6316
BUB_SOCI	34,16667	13,75963	189,3275
BUB_SPEK	53,33333	19,19430	368,4211
BUB_HLTH	35,00000	17,85255	318,7134
EEATE_ECO	51,66667	13,06473	170,6871
EEATE_ANTRO	50,55556	13,47633	181,6114
EEATE_NEITR	13,43750	9,80612	96,1600

Рисунок А.1 – Статистичні характеристики егоцентрично-споживацького типу

	Members of Cluster Number 1 (Data) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 20 cases
	Distance
Resp1	11,23200
Resp9	15,20471
Resp13	19,45672
Resp15	14,72226
Resp17	14,01084
Resp32	15,44106
Resp33	15,72322
Resp35	20,01917
Resp42	12,23581
Resp52	17,83887
Resp56	19,26131
Resp62	12,54118
Resp70	17,92435
Resp71	10,09122
Resp73	15,61921
Resp75	8,90883
Resp79	15,06026
Resp83	11,49965
Resp84	12,08202
Resp86	13,53722

Рисунок А.2 – Перелік членів егоцентрично-споживацького типу

	Descriptive Statistics for Cluster 2 (Data) Cluster contains 17 cases		
Variable	**Mean**	Standard Deviation	Variance
TED_CLB	41,17647	13,25029	175,5702
TED_NES	15,12605	6,12495	37,5150
TED_IND	11,76471	12,61204	159,0636
TED_SMS	13,44538	10,67921	114,0456
TED_SMT	0,00000	0,00000	0,0000
TED_GACH	2,52101	7,55135	57,0228
BUB_REST	29,41176	11,07019	122,5490
BUB_MONE	34,31372	18,13394	328,8399
BUB_BEAU	45,09804	17,44506	304,3301
BUB_MERC	42,15686	22,14037	490,1961
BUB_LOVE	69,60784	16,90999	285,9477
BUB_COGN	34,31372	16,10576	259,3954
BUB_POWR	15,68627	16,10576	259,3954
BUB_RESP	48,03922	14,29155	204,2484
BUB_SOCI	49,01961	13,78227	189,9510
BUB_SPEK	45,09804	15,32598	234,8856
BUB_HLTH	44,11765	22,00156	484,0686
EEATE_ECO	69,60784	8,65458	74,9017
EEATE_ANTRO	28,92157	5,73149	32,8500
EEATE_NEITR	8,33333	6,75077	45,5729

Рисунок А.3 – Статистичні характеристики соціально-гармонізованого типу

	Members of Cluster Number 2 (Data) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 17 cases
	Distance
Resp2	14,37156
Resp11	12,50652
Resp21	11,91181
Resp24	11,39393
Resp26	18,81912
Resp27	12,83458
Resp30	15,03658
Resp31	12,95806
Resp38	8,96974
Resp39	11,35732
Resp41	13,93275
Resp50	11,00982
Resp51	18,86679
Resp54	11,32135
Resp55	12,85233
Resp68	12,86589
Resp78	14,18066

Рисунок А.4 – Перелік членів соціально-гармонізованого типу

	Descriptive Statistics for Cluster 3 (Data) Cluster contains 16 cases		
Variable	**Mean**	Standard Deviation	Variance
TED_CLB	53,57143	13,29928	176,8707
TED_NES	16,96428	7,77008	60,3742
TED_IND	6,25000	8,98790	80,7823
TED_SMS	6,25000	10,39198	107,9932
TED_SMT	0,00000	0,00000	0,0000
TED_GACH	0,89286	3,57143	12,7551
BUB_REST	27,08333	14,75102	217,5926
BUB_MONE	37,50000	19,72027	388,8889
BUB_BEAU	60,41667	22,66912	513,8889
BUB_MERC	69,79166	21,27314	452,5463
BUB_LOVE	57,29167	24,31944	591,4352
BUB_COGN	45,83333	14,27248	203,7037
BUB_POWR	25,00000	12,17161	148,1481
BUB_RESP	83,33334	21,08185	444,4445
BUB_SOCI	54,16667	18,75772	351,8518
BUB_SPEK	57,29167	19,21491	369,2130
BUB_HLTH	51,04167	15,47848	239,5833
EEATE_ECO	76,56250	8,65691	74,9421
EEATE_ANTRO	24,82639	10,46593	109,5358
EEATE_NEITR	3,90625	3,63839	13,2379

Рисунок А.5 – Статистичні характеристики альтруїстично-гуманістичного типу

	Members of Cluster Number 3 (Data) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 16 cases
	Distance
Resp7	14,34123
Resp10	17,71479
Resp14	13,83627
Resp22	9,34298
Resp36	13,50603
Resp43	20,38005
Resp45	15,36924
Resp47	14,02506
Resp48	12,78277
Resp57	13,91599
Resp61	12,42116
Resp65	17,62685
Resp66	15,30253
Resp67	15,77023
Resp77	10,58798
Resp80	13,13123

Рисунок А.6 – Перелік членів альтруїстично-гуманістичного типу

	Descriptive Statistics for Cluster 4 (Data) Cluster contains 20 cases		
Variable	**Mean**	Standard Deviation	Variance
TED_CLB	82,14286	10,23358	104,7261
TED_NES	11,42857	13,59219	184,7476
TED_IND	2,14286	5,23354	27,3899
TED_SMS	2,14286	5,23354	27,3899
TED_SMT	0,00000	0,00000	0,0000
TED_GACH	0,00000	0,00000	0,0000
BUB_REST	60,83333	18,15705	329,6784
BUB_MONE	29,16667	29,05681	844,2982
BUB_BEAU	92,50000	12,65258	160,0877
BUB_MERC	56,66667	21,22009	450,2924
BUB_LOVE	60,00000	23,81704	567,2515
BUB_COGN	67,50000	22,60453	510,9649
BUB_POWR	14,16667	13,54546	183,4795
BUB_RESP	85,00000	14,20403	201,7544
BUB_SOCI	65,00000	17,85255	318,7134
BUB_SPEK	55,00000	20,30470	412,2807
BUB_HLTH	81,66666	14,20403	201,7544
EEATE_ECO	90,93750	5,90321	34,8479
EEATE_ANTRO	17,08333	11,30227	127,7412
EEATE_NEITR	2,81250	2,80935	7,8925

Рисунок А.7 – Статистичні характеристики екоцентрично-рефлексивного типу

	Members of Cluster Number 4 (Data) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 20 cases
	Distance
Resp3	17,64462
Resp4	13,44091
Resp5	12,69727
Resp16	15,47713
Resp18	11,67393
Resp23	14,27327
Resp25	10,68328
Resp28	13,47091
Resp34	14,71856
Resp40	12,00548
Resp44	17,38063
Resp46	15,79256
Resp49	11,86322
Resp58	13,51210
Resp64	15,28355
Resp72	21,28175
Resp74	9,06658
Resp81	14,12290
Resp82	22,94114
Resp85	14,21767

Рисунок А.8 – Перелік членів екоцентрично-рефлексивного типу

	Descriptive Statistics for Cluster 5 (Data) Cluster contains 13 cases		
Variable	**Mean**	Standard Deviation	Variance
TED_CLB	9,8901	6,86264	47,0958
TED_NES	68,1319	11,88643	141,2873
TED_IND	24,1758	18,79410	353,2182
TED_SMS	16,4835	15,25983	232,8624
TED_SMT	13,1868	10,85078	117,7394
TED_GACH	26,3736	14,10137	198,8488
BUB_REST	5,1282	10,50709	110,3989
BUB_MONE	100,0000	0,00000	0,0000
BUB_BEAU	12,8205	13,86751	192,3077
BUB_MERC	39,7436	18,68162	349,0028
BUB_LOVE	55,1282	26,68803	712,2507
BUB_COGN	11,5385	15,78885	249,2878
BUB_POWR	70,5128	16,87899	284,9003
BUB_RESP	28,2051	27,54173	758,5470
BUB_SOCI	20,5128	13,86751	192,3077
BUB_SPEK	48,7180	23,03534	530,6268
BUB_HLTH	10,2564	16,01282	256,4102
EEATE_ECO	31,8910	7,28594	53,0849
EEATE_ANTRO	72,4359	6,55986	43,0318
EEATE_NEITR	17,7885	13,11053	171,8861

Рисунок А.9 – Статистичні характеристики прагматично-статусного типу

	Members of Cluster Number 5 (Data) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 13 cases
	Distance
Resp6	19,91434
Resp8	13,95922
Resp12	13,96702
Resp19	18,22659
Resp20	14,07173
Resp29	13,16267
Resp37	14,27353
Resp53	17,71369
Resp59	15,18429
Resp60	9,60213
Resp63	16,57843
Resp69	12,28480
Resp76	15,52507

Рисунок А.10 – Перелік членів прагматично-статусного типу